

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет психології, історії та соціології
Кафедра психології

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТІВ У СІМЕЙНІЙ
СИСТЕМІ БАТЬКИ - ДІТИ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: здобувачка другого
(магістерського) рівня вищої освіти
Спеціальності 053 Психологія
Освітньо-професійної програми
«Психологія»
Каріна Будак
Керівник: к. психол. н.
Іван КРУПНИК
Рецензент к. психол. н.,
доцентка Ольга АЛЕКСАНДРОВА

Івано-Франківськ – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Сутність, структура та причини виникнення сімейних конфліктів.....	7
1.2. Методи та методика дослідження сімейних відносин у конфліктних сім'ях.....	16
1.3. Методи та методика дослідження особистісної тривожності у підлітків від типу ставлення батьків до них у дисфункціональних сім'ях.....	25
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	28
2.1. Аналіз результатів діагностики сімейних відносин у конфліктних сім'ях.....	28
2.2. Аналіз результатів визначення залежності особистісної тривожності у підлітків від типу ставлення до них батьків у конфліктних сім'ях.....	34
Висновки до другого розділу.....	39
ВИСНОВКИ.....	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	43
ДОДАТОК А.....	50
ДОДАТОК Б.....	51
ДОДАТОК В.....	52
ДОДАТОК Г.....	55
ДОДАТОК Д.....	57
ДОДАТОК Є.....	58
ДОДАТОК Ж.....	59
ДОДАТОК З.....	60

ВСТУП

Актуальність дослідження. Кожний проживає своє життя по-своєму, але дорогу в життя йому дає сім'я. У сім'ї людина отримує свій перший соціальний досвід, робить перші кроки, говорить перші слова. На становлення особистості людини впливають не тільки мати й батько, але й інші члени сім'ї. Дуже важливо, щоб дитина виховувалась в доброзичливій атмосфері, щоб у процесі виховання в батьків не було розбіжностей із приводу методів її виховання, щоб дитина не була свідком конфліктів. У протилежному випадку вона може вирости в тривожну особистість, що наносить шкоду не тільки навколишнім, але й собі.

Родинні конфлікти завжди створюють психотравмуючу обстановку для всіх членів сім'ї, і як результат, вони здобувають ряд негативних особистісних властивостей. В таких сім'ях зазвичай накопичуються негативні емоції, стає за норму постійно говорити грубим тоном, втрачається взагалі віра в те, що вони можуть мати хороші партнерські стосунки, з'являються психотравми. Вони, як правило виявляються у вигляді переживань, що у силу виразності, чи тривалості повторюваності сильно впливають на особистість дитини. Можна виділити такі психотравмуючі стани, як стан “незадоволеності своєю сім'єю”, “підвищена тривога”, “зростання напруги” та “постійний стан провини”.

В конфліктних сім'ях часто виникають певні суперечності між подружжям, з приводу їх потреб та інтересів, що в свою чергу породжує багато тривалих негативних емоцій.

Сім'я як соціальний інститут завжди представляла складну структуру та стійку систему, яка створює досить специфічну атмосферу для людей, формує норми взаємин і поведінки людини, що зростає. Відтворюючи соціальний і психологічний клімат в житті дитини, сім'я достатньо впливає на її розвиток та соціальний статус в майбутньому.

Сім'я являє собою первинне середовище, з якого починається життя дитини. При сприятливих умовах дитина привчається до міжособистісних відносин, знається на соціальних та моральних нормах.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема виховання підлітків у сім'ї розглядалась як вітчизняними, так і у зарубіжними психологами. У вітчизняній психології проблемою сімейного виховання та його впливу сімейних конфліктів на розвиток дитини займались О.О.Бодальов, А.Я.Варга, А.Г.Ковальов, В.Н.Мясищев, Є.К.Яковлева, психіатри І.А.Захаров, А.С.Співаковська та ін. У зарубіжній психології роль сім'ї у розвитку дитини вивчалась А.Адлером, Б.Філліпсом, М.Раттером та ін.

В останні роки вплив внутрішньо-сімейних факторів на формування індивідуальності дитини досліджувався Т.А.Думітрашку; вплив на формування залежності від психоактивних речовин у підлітків їх спілкування з батьками вивчався Н.С.Курек; структура і динаміка батьківського ставлення розглядалися О.О.Смирновою і М.В.Виковою.

Для вітчизняної психології проблема стилю сімейного виховання та його впливу на розвиток емоційної сфери підлітків, зокрема на виникнення у них тривожності, є досить новою. Можна виділити дослідження А.М.Прихожана, які, однак, не розкривають всіх аспектів даної проблеми. Мається на увазі вивчення стилю сімейного виховання як певного утворення, що має свою структуру, складається з окремих компонентів, серед яких базовим є тип ставлення батьків до дитини, а також вплив кожного з цих компонентів на виникнення і закріплення тривожності як особистісної риси у підлітковому віці.

Можна виділити такі характеристики сім'ї – це функції, структура та динаміка. Найбільш використовуваним і авторитетним в роботі з сім'єю вважається структурний підхід. Засновником даного підходу вважається С.Мінухін. Даний підхід має чітку теоретичну концепцію, конкретні техніки втручання, і дотепер є актуальним. Вивчаючи всі роботи даного автора, можна помітити еволюцію ідей, і певні зміни, що відбуваються в науці.

Також сім'я може бути фактором для формування в дитини особистої безпорадності. Саме родина є системою, котра породжує цю саму безпорадність та самотність дитини. Саме при вивченні ролі сім'ї у формуванні особистісної безпорадності розголосу набуває поняття диференційованості "Я". Як вказує А.Я.Варга: « Низька диференційованість як сімейна характеристика проявляється в зверхблизькості або відчуженості між членами сім'ї, залежності емоційного стану кожного члена сім'ї від одного й того ж чинника сімейної атмосфери. Недиференційованість пов'язана з ригідністю сім'ї як системи, недостатньою здатністю адекватно реагувати на зміни, в тому числі переходити з одного етапу життєвого циклу сім'ї до іншого».

Зважаючи на актуальність проблеми, була обрана тема магістерського дослідження: **“Психологічні особливості конфліктів у сімейній системі батьки – діти”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота написана в межах тематичного плану кафедри психології факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету «Соціально-психологічні виміри становлення та розвитку особистості» (державний реєстраційний номер 0119 U 101096).

Мета дослідження полягає у вивченні та теоретичному обґрунтуванні ефективних методів та прийомів профілактики та попередження конфліктів у сімейній системі батьки - діти.

Завдання дослідження:

- Віднайти та зробити аналіз різноманітної наукової літератури з проблематики даного дослідження;
- охарактеризувати проблему виховання підлітків у сім'ї, впливу сімейних конфліктів на стилі сімейного виховання і як наслідок прояв тривожності в якості психологічної риси особистості;
- Обґрунтувати ефективні методи для профілактики та попередження конфліктів у сімейній системі батьки - діти;

- підібрати діагностичний інструментарій для відбору і вивчення типу ставлення конфліктних сімей;
- провести власне експериментальне дослідження
- підвести підсумки магістерського дослідження.

Об'єкт дослідження: дитячо-батьківські відносини.

Предмет дослідження: методика профілактики та попередження конфліктів у сімейній системі батьки - діти.

Теоретичною основою дослідження є філософські та психологічні положення про особистість як суб'єкт взаємин у колективі і в малій групі, зокрема в сім'ї.

Методи та організація дослідження. Для вирішення поставлених завдань нами були використані такі методи дослідження, як:

- теоретичного пошуку: аналіз літератури; класифікація, узагальнення, порівняння, синтез, систематизація теоретичних і емпіричних даних;
- емпіричного характеру: діагностичні (анкетування, інтерв'ювання, бесіда, тестування); прогностичні, за допомогою яких було визначено особливості у сімейній системі батьки - діти.

Для підтвердження гіпотези дослідження було проведено у два етапи:

1. Відбір конфліктних сімей і вивчення типу ставлення, для чого було використано теоретичні методи: аналіз наукових джерел; емпіричні: опитувальник "Аналіз сімейної тривоги" (АСТ), тест "Задоволеність шлюбом", тест Лірі, тест Томаса, тест на подружню сумісність за А.Добровичем; метод інтерв'ю, спостереження, нетестова діагностика, методика "Типовий сімейний стан", тест-опитувальник батьківського ставлення А.Я.Варга, В.В.Століна (дослідження за цією методикою проводилось як з батьками, так і дітьми і мало груповий характер).
2. Виявлення особистісної тривожності у підлітків в залежності від типу ставлення до них батьків у дисфункціональних сім'ях за допомогою методики

“шкала самооцінки” Ч.Д.Спілбергера, Ю.Л.Ханіна (шкала особистісної тривожності).

3. Вивчення сімейних конфліктів за допомогою “Малюнку сім’ї”. Модифікація даної методики була розроблена Корманом, Кауфманом, Бернсом.

Експериментальна база дослідження. В дослідженні брали участь підлітки та їх батьки у кількості 40 осіб. Вік батьків від 35 до 40 років. Досвід сімейного життя від 15 до 20 років. З 40 осіб: 20 жінок та 20 чоловік. Також у дослідженні приймали участь 30 підлітків.

Наукова новизна дослідження. В роботі систематизовані комплексні підходи до сім’ї, як системи, вперше розглянуто структуру стилю сімейного виховання в конфліктній родині і визначено в ній місце типу ставлення батьків до дітей, а також встановлено залежність між особистісною тривожністю підлітків та типом ставлення батьків до них. Вперше комплексне дослідження батьків і дітей дозволило визначити з високою вірогідністю конфліктні родини і виключити суб’єктивність і однобічність результатів дослідження особистісної тривожності у підлітків в залежності від типу ставлення батьків до них у дисфункціональних сім’ях.

Практичне значення дослідження. Отримані в результаті роботи дані можна використовувати при наданні рекомендацій щодо виховання підлітків у конфліктній сім’ї.

Надійність і вірогідність дослідження забезпечувалися репрезентативністю вибірки (30 осіб, що є достатнім для отримання надійних і достовірних даних); застосуванням методів адекватних меті та завданням дослідження; поєднанням кількісного і якісного аналізу. Комплексне дослідження батьків дозволяє визначити з високою вірогідністю конфліктні родини і виключає суб’єктивність і однобічність результатів дослідження особистісної тривожності у підлітків в залежності від типу ставлення батьків до них у дисфункціональних сім’ях

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, п’ятьох підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних

висновків, списку використаних джерел (89 найменувань), додатків. Загальний обсяг магістерської роботи становить 61 сторінку, з них основний текст викладено на 40 сторінках.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Сутність, структура та причини виникнення сімейних конфліктів.

Конфлікт від лат. *conflictus* — зіткнення.

Н. В. Грішина виділила такі характеристики конфлікту:

- стан відкритої боротьби, війна, битва;
- дисгармонія у відносинах людей, зіткнення протилежностей;
- психічна боротьба між взаємовиключними можливостями;
- протиборство героїв у творах художньої літератури, кіно;
- емоційна напруга внаслідок непримиренності внутрішніх настанов з вимогами ситуації.

Узагальнює ці семантичні нюанси значення “зіткнення протилежних опозиційних сторін” [33, с.46].

Досить відомі дослідники конфлікту А.Я.Анцупов і А.Л.Шипілов виділяють близько одинадцяти галузей науки, котрі займаються конфліктами, а саме: психологія, соціологія, політологія, історія, філософія, мистецтвознавство, педагогіка, правознавство, соціобіологія, математика, військові науки.

Конфлікти в міжособових відносинах мають таку ж давню історію, як і саме людство. Одні автори вважають, що міжособові конфлікти є непродуктивним проявом міжособових відносин, а тому небажані, інші — дотримуються до іншої думки.

Конфлікти, досить часто привертають увагу дослідників в першу чергу як проблема міжособових, внутрішньо - і міжгрупових відносин.

Людина живе серед людей і реалізує свої цілі, устремління, потреби, бажання перш за все у взаємодії з іншими людьми.

Міжособові відносини є полем постійного зіткнення і узгодження інтересів, ареною самоствердження, тому міжособові конфлікти — одна з типових форм взаємостосунків людей.

Саме в міжособовій взаємодії найчастіше виникають конфліктні ситуації, що супроводжуються відчуженням, напругою, дискомфортом, нерідко перехідні в тривалу, затяжну “війну” у відносинах.

Причин міжособових конфліктів множина. Причини міжособових конфліктів класифікують так само, як і конфлікти, по декількох підставах. Так, Н.Грішина виділяє наступні причини конфліктів [16]:

- пов'язані із змістом міжособової взаємодії;
- пов'язані з особливостями міжособових відносин;
- пов'язані з особливими особливостями учасників конфлікту.

Представляється достатньо повною приведена Г.В.Ложкіним та Н.І.Пов'якель класифікація причин міжособових конфліктів:

- по обмеженості ресурсів;
- різним аспектам взаємозалежності;
- відмінностям в цілях;
- відмінностям в уявленнях і цінностях;
- відмінностям в манері поведінки і життєвому досвіді;
- незадовільності комунікації;
- особливим особливостям учасників зіткнень [27, с.35].

Конфлікти в міжособовій взаємодії можуть приймати як конструктивний, так і деструктивний характер. Виникаючі суперечності, наприклад, в групі свідчать про зміни, що відбуваються в ній. Через наявність суперечностей в

групі її члени або переходять на новий рівень функціонування, або група перестає існувати, оскільки всі її можливості вичерпані.

Конфлікти у взаємодії людей, яких прийнято називати міжособовими, відрізняються специфічними особливостями і безліччю видів, що виділяються по різних підставах класифікації відповідно до теоретичних позицій авторів і особливостей підходів.

У міжособовому конфлікті незалежно від його вигляду завжди є, як мінімум два учасники або конфліктуючі сторони, а також певна ситуація їх взаємодії.

Міжособовий конфлікт можна охарактеризувати виходячи з предмету суперечки, зіткнення; складу учасників; місця, де він відбувається; методів його залагоджування.

Психологічне вивчення причин, методів та видів регулювання конфліктів в міжособових відносинах базується на наступних основних підходах:

- мотиваційному;
- когнітивному;
- діяльністному;
- організаційному.

Домінуючим у вивченні міжособових конфліктів є мотиваційний підхід. З самого початку його вивчали такі вчені, як М.Дойч, Л.Козер, Р.Зіммель, Дж.Бертон, Д.Мітчелл, Н.Таузард, Н.Тімашев, К.Райт і ін.

Відповідно до цього підходу міжособовий конфлікт — це форма конфронтації, або антагоністичних взаємозв'язків, соціальної суті, тобто протиборство індивідуальних намірів, мотивів, інтересів, та цілей, які несумісні між собою, і направляють поведінку конфліктуючих сторін. Суть антагонізму, або, можна розглянути в двох планах:

- як певна емоційна ворожість;

- постійна боротьба між конфлікуючими сторонами, яка кожному з них несе певні збитки.

Джерелами конфліктів в міжособових відносинах за мотиваційним підходом є: усвідомлені несумісні спонуки і інтереси протидіючих сторін.

Когнітивний підхід у вивченні конфліктних ситуацій, був розглянутий такими вченими, як Н.Фригіної і М.Крогіуса. Даний підхід досліджує конфлікт в системі впливу когнітивного світу людини на її манери та поведінку. Взаємодія суб'єктів в соціальній ситуації може зрозуміти, інтегроване з позиції суб'єктивного віддзеркалення.

Конфлікт в когнітивному аспекті виділяється представниками саме когнітивної концепції, і виступає в процесі спілкування в різних формах, у тому числі і у формі критичних висловів його учасників, є необхідним елементом розгортання колективної творчої діяльності [27, с.36-37].

Дослідники, що вивчають активність суб'єктів в групі, відзначають, що при домінуванні в групі ділових суперечностей конфлікт завершується без розриву міжособових відносин і не переходить в сферу емоційних, особових зіткнень і неприязні. Об'єктивні умови роблять вплив на міжособові відносини. Вони багато в чому опосередкують розвиток когнітивних процесів, в яких відбувається взаємодія індивідів. Додавання принципу діяльності до дослідження соціальних груп дуже плідно позначився на побудові ряду теорій групової активності: стратометричній концепції групової активності А.Петровського; моделі групових процесів, що одержала подальший розвиток в системно-діяльнісному аналізі поведінки особистості в групі; програмно-рольовому підході до дослідження наукового колективу; моделі соціально-перспективних процесів в спільній діяльності і ін. [49].

Вплив деяких ідей діяльнісного підходу знайшов віддзеркалення в трактуванні і емпіричному вивченні міжособових конфліктів в дослідженнях

А.Алахвердяна, Ф.Бородкіна, М.Іванова, Г.Ложкіна, А.Петровського, Н.Пов'якель, Р.Полозової, Б.Хасана і ін.

Конфліктна поведінка, у свою чергу, розуміється як система взаємонаправлених емоційно забарвлених дій, що утрудняють досягнення цілей протидіючими сторонами.

Істотна увага в діяльнісному підході до конфліктів в міжособовій взаємодії надається ролі суб'єктивного чинника в актуалізації процесу конфліктної взаємодії.

Широкий організаційний підхід зазвичай використовується при аналізі конфліктів у сфері управлінських відносин. Виділення організаційного підходу достатньо умовно і пов'язано з існуванням різних теоретичних моделей конфліктного взаємодії в великих соціальних структурах, а також з появою значної кількості нових організаційних структур.

Моделі організаційного конфлікту були запропоновані Н.Грішиною, А.Йоржистим, З.Катаєвим, Л.Понді, Р.Блейком, Д.Муоном і ін.

Також можна зазначити декілька моделей організаційного конфлікту, котрі користуються доволі широкою популярністю серед фахівців у області психології управління, запропонував свого часу Л.Понді [21]. Розроблені їм теоретичні конструкти (“конфлікти переговорів”, “бюрократичний конфлікт”, “системний конфлікт”) прикладені до опису конфліктів, що відображають суперництво сторін за володіння дефіцитними ресурсами, розгортаються на рівні вищого апарату управління, у “вертикальному” (між керівником і підлеглим) і “горизонтальному” (між рівностатусними індивідами) зрізах внутрішньо організаційних відносин [42].

Причини виникнення та типи сімейних конфліктів

Сімейні конфлікти – це постійні протидіючі сили між членами сім'ї на основі зіткнення їх інтересів, поглядів та мотивів.

Існують конфлікти між батьками та дітьми-підлітками, коли боротьба дітей за нові права впливає на всю сферу взаємин із дорослими. Чим більше дитина незадоволена ставленням до неї старших, тим сильніше в неї проявляється потреба в товаришах і тим більший їхній вплив на неї. Посилює ситуацію відсутність стабільності в країні — зароджується та розвивається специфічна дитяча субкультура, яка характеризується негативізмом у ставленні до суспільства, його правових і моральних вимог.

В наш час неможливо знайти родину, в якій були б відсутні конфлікти батьків і дітей. Навіть у заможних родин є випадки конфліктних відносин (з погляду підлітка) з обома батьками.

Важковихованість дитини полягає в тому, що вона стає неслухняною, дратівливою, примхливою, часто конфліктує з оточенням, особливо з батьками, намагається бути зверх дорослою і т. д. Безпосередньо це стосується підліткового віку.

Перший показник виникнення кризи — невміння батьків і дітей спілкуватися. Зрозуміло, що ініціатива має виходити від батьків. Проте часом вони навіть між собою мало спілкуються, тому не дивно, що батьки не завжди вміють знаходити спільну мову з дітьми. Причини неефективного батьківського ставлення до дитини криються в педагогічній і психологічній безграмотності.

При вихованні дитини, потрібно враховувати свої особливості характеру. Критичне ставлення до своєї поведінки нерідко допомагає змінити її.

Отже такі конфлікти можуть бути представлені, як певні помилки батьків та дітей.

Поганий вплив когось із вагомих людей, окрім батьків. Наприклад це втручання у виховання дитини дідуся чи бабусі.

Неправильне виховання. Одним із різновидів неправильного виховання виділяють жорстоке поводження з дитиною, накази та контроль. За даними Н.М.Вєтрової, Д.І.Фельдштейна та ін., 60% випадків пов'язані із втечею дітей з дому від батьків і спричиняються вони через протест проти несправедливого ставлення до них дорослих. Прорахунки під час виховання дитини в родині виступають однією з причин ранньої алкоголізації і наркоманізації. Встановлено, що більше ніж 90% сімей, в яких перебувають підлітки з алкогольною залежністю. Дитина завжди бере приклад зі своїх батьків. При цьому хлопчики постійно прагнуть бути схожими на батька, а дівчатка - на матір, саме тому, якщо батько - алкоголік, то поведінка матері не стає об'єктом наслідування для сина.

Постійний поганий вплив і неправильне виховання спричиняє розвиток особистості дитини за психопатичним або невротичним типом.

Вчені виокремлюють типи неправильного батьківського виховання, які призводять до дисгармонійного формування особистості дитини (М.Л.Буянов та ін.) [34]:

- Неприйняття та емоційне відторгнення. До дитини постійно ставляться зневажливо, ображають та принижують її, іноді навіть нехтують. Через це у неї розвивається невпевненість у собі, вона сильно фантазує та не вміє захистити себе.
- гіпоопіка. Батьки взагалі не приділяють увагу своїй дитині, тому вона нерідко росте сама по собі, вплутується в різні погані компанії, починає хуліганити, словом вести поганий спосіб життя. Такі діти зазвичай дуже метушливі, дратівливі ті запальні.
- гіперопіка. Даний тип виховання має такі різновиди:
 - дитина зовсім не самостійна і живе лише під крилом батьків.

- дуже жорстокий контроль за кожним кроком дитини, в результаті чого вона стає помисливою, тривожною (раптом щось не так зробила), невпевненою в собі, а нерідко й психічно незрілою. Таким дітям постійно нагадують, що не можна спілкуватись з усіма дітьми що обов'язково виконувати певні правила. Дитина позбавляється самостійного вибору, керується лише батьківськими вказівками;
 - карикатурним виразом гіперопіки є тривале й свідоме культивування в дитини прагнення здаватися оригінальною, незвичною. Це призводить до формування високого рівня домагань, постійного прагнення лідерства та зверхності, що поєднуються з недостатньою наполегливістю й опорою на власні ресурси. Досить часто такі діти виростають егоїстичними особами. В них відсутня самостійність та відповідальність. Тиранічна та некритична любов батьків спотворює душі таких дітей;
- «спадкоємець престолу». Такі діти позбавлені можливості спілкуватися зі своїми батьками, живуть в умовах своєї гіпоопіки: батьки постійно зайняті, вони передові-ряють виховання дітей далеким родичам, няням, гувернанткам. Щоб дитина не заявляла претензій, відкуповуються матеріальними подарунками. Як результат повна неконтрольованість, яка призводить до того, що діти виростають неробами, алкоголіками, злочинцями. «Природа відпочиває на дітях видатних людей», - говорить стара приказка. «Мабуть, слід замислитися, - підкреслює М.Л.Буянов, - чому природа захотіла відпочити саме на таких дітях. Причин, безперечно, багато, але головна, мабуть, така: загіпнотизовані достоїнствами своїх батьків, діти не хочуть стати кращими за них, самостійно досягти успіху в житті. Вони знають, що без будь-яких зусиль з їхнього боку успадкують «престол», тобто зв'язки, гроші, славу батьків»[18, с.34].

Брак уваги. Чільне місце серед проблем у родинях займає проблема браку уваги. Коли батьки замість того, щоб проводити вечори зі своїми дітьми, залишаються на роботі до пізньої години, а вранці знову зникають у свої фірми, компанії, магазини і т. ін., у підростаючого покоління немає можливості отримати хоч трохи батьківської любові й опіки. Більшість із них виростають, відчуваючись самотніми, дефективними і страждають від депресій.

Проте це лише одна сторона монети.

З іншого боку, діти не приділяють дорослим достатньо уваги. Зазвичай, таке явище має місце, коли діти досягають підліткового віку. Вони віддають перевагу відвідуванням дискотек та вечірок тим часом, як їхні батьки починають перейматися зв'язками своїх дітей і їхньою постійною відсутністю. Між ними виникає недовіра, яка вкрай негативно впливає на природу їхніх стосунків. Не маючи необхідного досвіду, підлітки роблять помилку за помилкою і потім звинувачують у всьому батьків, а ті, в свою чергу, не можуть зрозуміти, як їхні власні діти могли допустити такі помилки.

Врешті-решт, діти не знають своїх батьків, а батьки – своїх дітей, що в майбутньому має наслідком безліч конфліктів і негараздів у родині.

Отже, нашим батькам і дітям треба приділяти стільки уваги, скільки ми хочемо отримувати від них.

Розрізняють такі типи конфліктів підлітків з батьками [29]:

- конфлікт нестійкості батьківського ставлення (часто змінюються критерії оцінки дитини);
- конфлікт гіперопіки;
- конфлікт з приводу неповаги до дитини (батьки починають сильно контролювати та вимагати щось від дитини);

- конфлікт авторитету дорослого (намагання отримати своє будь-якою ціною).

Дуже часто дитина на конфліктні дії зі сторони батьків відповідає певними реакціями, а саме:

- демонстративні дії, що несуть негативний характер;
- непокоря до вимог батьків;
- уникання небажаних контактів з батьками, приховування інформації та дій [18, с.35].

Як правило, батьки прагнуть покарати дитину за її норовливість.

В. Леві говорить, що потрібно правильно «з'ясовувати стосунки», а саме враховуючи психічний стан дитини. Не карайте дитину, якщо:

- Дитина захворіла, або ще не зовсім здорова, тому що в цей час психіка дуже вразлива;
- Під час того, як дитина грається, спить або їсть;
- Коли не може впоратись зі своїми емоціями;
- Коли ви самі нервуете, не в настрої або роздратовані [18, с.36].

Так умовами виникнення агресивності дітей можуть стати:

- постійна агресивна поведінка батьків, яку наслідують діти (система емоціональної саморегуляції дитини будується по типу емоціональної саморегуляції його батьків);
- прояви нелюбові до дитини, виникнення у неї відчуття незахищеності, ворожості оточуючого світу;
- постійні і часті фрустрації, джерелом яких є самі батьки, створені ними несприятливі обставини;

➤ пониження, ображення дитини зі сторони батьків [18, с.37].

Остання вказана причина агресивності - тимчасовий випадок фрустрації, який настільки важливий для формування поведінки і самої особистості дитини, що його необхідно розглядати окремо в процесі діагностики і корекції. В зв'язку зі сказаним вище психолог, по можливості, повинен проводити психотерапевтичну роботу з батьками. При цьому, необхідно уникнути будь-якого негативного впливу на самооцінку батьків, намагатись стабілізувати її.

Дуже часто застосовують стереотипи у вихованні без врахування індивідуальних особливостей дітей. Це відсутність гнучкості й одностороння орієнтація на розумовий розвиток.

Регламентовані «заорганізовані» методи з певною жорстокістю та наказами, також не приносять бажаного результату.

У вихованні дітей також можуть позначатися несприятливі індивідуальні особливості батьків. Тривожність у відносинах із дітьми через власні внутрішні конфлікти. Афективність у відносинах із дітьми: крик, сварки, погрози дітям. Домінантність або владність батьків, категоричність і директивність думок, прагнення підпорядкувати собі дітей і добитися цілковитої слухняності.

За словами Б.Аристова: “На кожен одну хвилину конфлікту через грубощі, невміння спілкуватися припадає 20 хвилин наступних переживань” [18, с.38].

Враховуючи зазначені чинники, можна зробити висновок, що ефективність розв'язання батьками конфліктних ситуацій в стосунках з дитиною залежатиме не лише від характеру дитини, специфіки механізмів її психологічного захисту у конфліктних відносинах, а й від рівня психолого-педагогічної майстерності батьків.

У сучасних умовах особливого значення набуває розширення інформаційно-консультативної допомоги сім'ям для повернення втрачених орієнтирів та усунення атмосфери дискомфорту. Сім'ям потрібно пояснювати причини виникнення конфліктів, вчити елементарним технологіям нівелювання або уникнення конфліктів, основам сімейної психології. Конфлікти — нормальне явище, навіть за нормальних відносин у сім'ї. З їхньою допомогою дитина дорослішає. Не самі непорозуміння або наявність різних поглядів призводять до сварок і бійок, а невміння спілкуватися, обговорювати та знаходити взаємоприйнятне рішення, яке не принижує та не ображає дитину. Вчені вважають, що проблемна сім'я цілком може стати успішною. Причини неблагополуччя полягають в особистому досвіді кожного члена сім'ї. З огляду на те, що цей досвід є результатом навчання, то можна навчити людей жити інакше [21, с.30].

1.2. Методи та методика дослідження сімейних відносин у конфліктних сім'ях

В дослідженні брали участь підлітки та їх батьки у кількості 40 осіб. Вік батьків від 35 до 40 років. Досвід сімейного життя від 15 до 20 років. З 40 осіб: 20 жінок та 20 чоловік. Також у дослідженні приймали участь 30 підлітків. Метою першого етапу діагностики було встановлення сімейного стану батьків за методикою “Типовий сімейний стан”, опитувальником “Аналіз сімейної тривоги” (АСТ), тест “Задоволеність шлюбом”, тест Лірі та тест Томаса, тест на подружню сумісність А.Добровича тест-опитувальник батьківського ставлення А.Я.Варга, В.В.Століна.

Для досягнення мети ми вибрали для діагностики сімейних стосунків методику “Типовий сімейний стан”, опитувальник “Аналіз сімейної тривоги” (АСТ), тест “Задоволеність шлюбом”, тест Лірі, тест Томаса, тест на

подружню сумісність А.Добровича, тест-опитувальник батьківського ставлення А.Я.Варга, В.В.Століна.

Дані методики дають можливість виявити наявність негативних стосунків в сім'ї, які в свою чергу ведуть до виникнення особистісної тривожності у підлітків.

Методика “Типовий сімейний стан” дає можливість виявити найбільш типовий стан індивіда у власній сім'ї: задоволеність-незадоволеність; нервово-психічна напруженість; сімейна тривога. Показники тесту варіюють від 0 до 28 балів. Стан за вказаними шкалами діагностується, якщо сума субшкал дорівнює або перевищує 9 балів.

Для того, щоб зменшити вплив суб'єктивного фактора в опитуванні, ми використали опитувальник “Аналіз сімейної тривоги” (АСТ). Даний опитувальник констатує наявність сімейної тривоги (С), як сумарного показника за шкалами:

- вини (В);
- тривоги (Т);
- нервово-психічної напруженості (Н).

Сімейна тривога діагностується, якщо кількість набраних балів дорівнює або перевищує 14 балів, по інших шкалах більше діагностичного значення (ДЗ).

Тестування піддослідних на подружню сумісність за А.Добровичем дозволяє визначити характерологічний аспект сумісності (див. додаток Ж).

На сьогоднішній день існує велика кількість методик для діагностики особливостей сімейного виховання, зокрема стосунків між батьками та дітьми. Це, насамперед, особистісні опитувальники та проективні методики [57, с.120].

Поширеним є використання у психології міжособистісних стосунків особистісних опитувальників. Дані методи побудовані таким чином, що досліджуваній повинен відповідати на вербальні стимули, які представлені у вигляді питань або тверджень і стосуються деяких характеристик поведінки. Перевагами вважається можливість отримання за короткий проміжок часу

великої кількості інформації, а також легкість застосування і обробки даних. Проте суттєвим недоліком є зниження достовірності результатів через можливий вплив фактору соціальної бажаності [57, с.121].

До найбільш відомих особистісних опитувальників, призначених для діагностики особливостей сімейного виховання належать: тест-опитувальник батьківського ставлення А.Я.Варга, В.В.Століна; опитувальник аналізу сімейного виховання (АСВ), спрямований на вивчення типів сімейного виховання та виявлення причин його неефективності; методика PARI Є.Шиффер і Р.Белла, пристосована для вивчення відносин батьків до різноманітних аспектів сімейного життя. Використовується також дитяча напівпроективна методика Рене Жиля, призначена для вивчення ставлення дитини до сімейного оточення і для діагностики міжособистісних взаємин дитини з оточуючими людьми, які є найбільш важливими і значимими для дитини [57, с.122].

Різноманітні опитувальники, які використовуються для діагностики міжособистісних стосунків, зокрема стосунків у сім'ї та особливостей сімейного виховання, мають низьку конструктну валідність, порівнюючи з проєктивними методиками, оскільки твердження чи питання, які представлені в них, не виявляють всієї глибини і всіх спектрів сімейних стосунків.

Згадані вище методики мають достатню конструктну валідність. Це в свою чергу доводить доцільність і обґрунтованість їх застосування, а також дає можливість отримати об'єктивні і достовірні дані при діагностиці особливостей стилю сімейного виховання, зокрема ставлення батьків до дітей. Для дослідження типів ставлення батьків до дітей ми використали опитувальник батьківського ставлення А.В.Варга, В.В.Століна.

Дослідження за цією методикою проводилось як з батьками, так і дітьми і мало груповий характер. Стимульний матеріал був представлений батькам у вигляді листа, який містив у собі текст опитувальника та два бланки для відповідей.

Дітям також було запропоновано текст опитувальника. Інструкція мала такий вигляд: “Уявіть, себе в ролі ваших батьків. Прочитайте уважно наведені твердження і дайте таку відповідь, яку б, на вашу думку, дали батьки”.

Методика А.Я.Варга, В.В.Століна являє собою психодіагностичний інструмент для вивчення ставлення батьків до дитини. Метод батьківського ставлення має в своїй основі динамічну двофакторну модель батьківського ставлення, запропоновану Є.Шеффером і Р.Беллом, де основними факторами є емоційний (любов - ненависть або прийняття - відторгнення) і поведінковий (автономія - контроль).

Опитувальник складається з п'яти шкал оцінювання:

1. “Прийняття – відторгнення”.
2. “Кооперація”.
3. “Симбіоз”.
4. “Авторитарна гіперсоціалізація”.
5. “Маленький невдаха”.

Кожна із шкал містить в собі два “полюси”: один відповідає високим балам по шкалі, а другий - низьким.

Даний опитувальник включає 61 твердження (див. додаток Б), з якими досліджуваний або погоджується, або ні. Обробка результатів проводиться за ключем, після чого на основі порівняльного аналізу результатів відповідей по кожній шкалі робиться висновок. Якщо за якоюсь із шкал досліджуваний набрав найбільшу кількість балів, то це означає, що даний тип є провідним. Проте враховується також кількість балів, які набрав досліджуваний за іншими шкалами.

Крім традиційної діагностики в психологічному консультуванні проводять нетестову діагностику. Консультант опирається під час консультації на певні діагностичні критерії.

Прикладом вербальних критеріїв можуть бути слова та фрази, які являють собою емоційні навантаження, повторюванні твердження, що можуть нагадувати рефрен.

Прикладом невербальних критеріїв є обговорення неприємних тем, досить грубі або невластиві людині жести та міміка, досить чіткі пози та зміни настрою, через неприємну розмову.

Інформативними є неконгруентні реакції, які демонструють невідповідність між змістовною і емоційною стороною бесіди, які набувають певної значущості для консультанта.

Потрібно також зазначити, що психолог-практик, який займається проблемами сім'ї, гостро відчуває нестачу адекватних методик дослідження особистості дитини. На озброєнні у психолога є мало методик, які дозволяють подивитися на світ очима дитини, зрозуміти її стосунки з іншими членами сім'ї. Це пояснюється у першу чергу складністю використання вербальних методик (діти недостатньо інтроспективні, їм важко висловлювати свої переживання словами), а також тим, що штучні і тому неприйнятні для дитини процедури дослідження суттєво впливають на результати і руйнують емоційний контакт між дитиною і психологом, необхідний для подальшої роботи.

Фіксація уваги піддослідного на певних стимулах проективної методики свідчить про особистісно значимі ситуації, проблеми тощо. Тому аналіз відповідей піддослідного у проективних дослідженнях носить якісний характер, там відсутні правильні чи помилкові відповіді. Кількісний аналіз у порівнянні з іншими психометричними методами представлений меншою мірою. Тому проведення дослідження, протоколювання та аналіз результатів вимагають від експериментатора достатньої професійної підготовки.

Надійність проективних тестів, як правило, є проблематичною. При дослідженні валідності проективних методик найбільш вивченим аспектом є поточна критеріальна валідність. Проблема критеріальної валідації проективних тестів визначається специфічними рисами, які можуть відрізнити техніки проекції від об'єктивних тестів та різних опитувальників особистості; вони більше орієнтуються на значно широкую інформацію про

різні властивості особистості, а об'єктивні тести та опитувальники зорієнтовані на обмежене коло певних ознак.

Найменш розробленим, але надзвичайно цінним питанням є аналіз конструктивної та критеріальної валідності проєктивних технік та помітна різниця між реальним способом поведінки та його проєкцією. Тому складання діагностичного висновку лише за результатами проєктивного дослідження неприпустиме. Для запобігання суб'єктивної оцінки дослідник повинен розглядати одержані дані тільки у сукупності з результатами дослідження по інших методиках.

Популярність малюнкових проєктивних методик пояснюється кількома причинами:

1. Процес малювання здійснює виключну розгальмовуючу дію на дитину, зменшує напругу, яка виникає при психологічному огляді, сприяє встановленню емоційного контакту з дитиною.

2. Малюнки зручні у використанні:

- листок паперу і олівець - це весь необхідний інструментарій;
- дитина ніби сама за допомогою олівця фіксує свої дії, рух думки.

Це дає психологу змогу більше звертати увагу на зміни емоційного стану піддослідного, відмічати особливості процесу малювання.

3. Малюнкові методики (зокрема, малюнок сім'ї) - високоінформативний засіб пізнання особистості дитини, який відображає те, як дитина сприймає себе та інших членів родини, які почуття вона переживає у сім'ї.

4. Процес малювання, особливо при зображенні значимих для дитини ситуацій, має психотерапевтичну дію.

У малюнках дитина ніби позбавляється особистісної напруги, програє можливі розв'язки ситуації. Незважаючи на описані у літературі переваги малюнкових методик, їх практичне використання вимагає детального вивчення досвіду їх застосування і, головне, критичного осмислення принципів інтерпретації малюнків.

Методика “Малюнок сім'ї” досить поширена серед психологів-практиків, які працюють з особистісними проблемами дітей, тому що вона має ряд переваг: здатність зняти напругу, зручність у використанні, висока інформативність. Інтерпретація малюнка більше спирається на клінічний досвід, ніж на експериментальні дослідження, теоретичне обґрунтування. Але недостатньою валідністю інтерпретації можна знехтувати, маючи на увазі контекст використання даної методики. Вона застосовується у тих випадках, коли не вимагається дати однозначну інформацію. Малюнок сім'ї більше потрібен для розуміння “образу світу” дитини, як засіб побудови різних гіпотез, які потім перевіряються і корегуються.

Починаючи з роботи Вульфа, можна говорити про найбільш повну інтерпретацію, аналіз методики “Малюнок сім'ї”. У малюнках він аналізував:

- послідовність малювання членів сім'ї, їх просторову локалізацію, пропуск членів сім'ї;
- відмінності між графічними зображеннями членів сім'ї.

Модифікація даної методики була розроблена Корманом, Кауфманом, Бернсом. Дітям пропонувалася мінімально структурована ситуація; “Намалюй сім'ю, як ти її собі уявляєш”. Якщо мав місце факт, що дитина малює сім'ю більших чи менших розмірів, ніж це є насправді, то це свідчить про психологічний захист. Чим більше невідповідностей, тим більша незадоволеність існуючою ситуацією.

Корман інтерпретує малюнок у трьох аспектах:

- графічна якість;
- формальна структура;
- зміст.

Крім того пропонується ряд питань, які можна розбити на три групи:

- відкриті, провокаційні питання, які підштовхують дитину до відкритого висловлювання почуттів;
- питання прихованого соціометричного характеру, у відповідях на які дитина має зробити позитивний чи негативний вибір;

- з'ясувати, який смисл для дитини має намальована ситуація, певні деталі.

Часто застосовується форма “Кінетичний малюнок сім'ї”, розроблена Бернсом та Кауфманом. У ній дається завдання: “Намалюй малюнок, на якому кожен член сім'ї і ти що-небудь робите”. Для інтерпретації пропонується аналіз фігур, дій, стилю та символів.

Дані, отримані рядом вітчизняних дослідників, дозволяють визначити методику малювання сім'ї як процедуру, що відображає переживання та сприйняття дитиною свого місця у сім'ї, ставлення дитини до сім'ї, у цілому та до окремих її членів. Негативні переживання дитини, пов'язані з сім'єю, її незадоволеність сімейною ситуацією відображається вже у самому ставленні дитини до завдання: спостерігаються захисні реакції, які набувають форму трансформації завдання, відкладання у часі малювання значимих компонентів. В ході виконання методики експериментатор повинен спостерігати та зафіксувати: як малюється малюнок, що за чим йде, які кольори використовуються, можливо є паузи, або несподіваний всплеск коментарів, звертати увагу на якісь емоційні реакції, зміст малюнку і т. д. Після того, як малюнок виконано, психолог намагається зібрати як можна більше інформації. Для цього ставиться ряд питань по змісту малюнка. При опитуванні психолог повинен з'ясувати суть намальованого; почуття до окремих членів родини; чому не намалював кого-небудь із сім'ї; що означають для дитини певні деталі.

Після опитування дитині пропонують розв'язати 6 ситуацій: 3 із них виявляють негативні почуття до членів сім'ї, а 3 - позитивні почуття.

Для інтерпретації необхідно знати точний вік дитини, склад сім'ї, зібрати інформацію про поведінку дитини вдома та у школі.

Інтерпретація базується на роботах Захарова, Хьюлса, Бернса і Кауфмана.

Умовно її можна поділити на три частини:

- аналіз структури малюнку сім'ї;
- відтворення певних особливостей членів сім'ї;

- аналіз самого процесу малювання.

При аналізі структури та порівнянні складу намальованої і реальної сім'ї вважається, що дитина, яка переживає емоційне благополуччя у сім'ї, буде малювати повну сім'ю. Спотворення реального образу свідчить про емоційний конфлікт, невдоволення сімейною ситуацією, травматичні переживання, аутизм, високий рівень тривожності або відсутність контакту з психологом.

Розташування членів сім'ї вказує на деякі психологічні особливості взаєностосунків, у сім'ї: згуртованість, спробу об'єднати сім'ю, почуття невключення, наявність коаліцій.

Відтворення певних особливостей членів сім'ї можуть надати багато інформації про емоційну прив'язаність або ставлення дитини до одного з членів сім'ї; про те, яким дитина його сприймає, про Я-образ дитини, її статеву ідентифікацію.

При оцінці емоційного ставлення дитини до членів сім'ї звертають увагу на кількість деталей тіла, декорування, кількість кольорів для малювання фігури. Гарне емоційне ставлення супроводжується позитивною концентрацією на малюванні цієї людини, негативне ставлення веде до схематичності, незавершеності малюнка, іноді до пропуску окремих суттєвих деталей тіла. Інформативною може бути й абсолютна величина фігур, окремі частини тіла, пов'язані з певними сферами активності.

При аналізі процесу малювання звертають увагу на:

- в якій послідовності зображуються члени сім'ї;
- в якій послідовності малюються деталі;
- затирання;
- звернення уваги до вже намальованих деталей, об'єктів;
- паузи;
- спонтанні коментарі.

Інтерпретація процесу малювання вимагає включення всього досвіду психолога та його інтуїції, так як саме цей рівень аналізу при всій його

невизначеності дає найбільш інформативний матеріал. Інтерпретація процесу малювання оснований на тому, що за динамічними характеристиками малювання криються зміни думки дитини, актуалізація її почуттів, напруження, конфлікти.

Оцінюється також загальне враження від малюнку; приємне воно чи неприємне.

При всій фрагментарності, недостатній обґрунтованості інтерпретації малюнок сім'ї може бути корисним інструментом у роботі психолога - практика.

Для діагностики сімейних відносин ми користувались, крім вище перерахованих методів, методом спостереження, інтерв'ю.

1.3. Методи та методика дослідження особистісної тривожності у підлітків від типу ставлення батьків до них у дисфункціональних сім'ях

Тривожність, як властивість особистості є дуже важливою, тому що ця властивість багато в чому показує поведінку людини.

Останнім часом розробили вже цілий ряд методик для діагностування тривожності. В них представлені як особистісні опитувальники, так і проєктивні методики.

Серед найбільш поширених методик, спрямованих на вимірювання рівня тривожності людини, є:

- шкала особистісної і ситуативної тривожності Ч.Д.Спілбергера, Ю.Л.Ханіна;
- шкала рівня тривожності, розроблена на основі соціально-ситуативної тривоги шкали Кондаша;
- методика вимірювання рівня тривожності Тейлор;
- методика діагностики рівня шкільної тривожності Філіпса [57, с.123].

Більшість відомих методик вимірювання тривожності дозволяє оцінити лише один із її видів: чи то особистісну, чи то тривожність як стан, або ще більш специфічні реакції.

Методикою, яка дозволяє диференційовано виміряти тривожність, запропонована Ч.Д.Спілбергером. Вона відрізняється простотою проведення, обробки та інтерпретації результатів, а також може проводитись як в індивідуальному, так і в груповому варіанті.

Саме цей факт обумовив вибір нами даної методики для вимірювання рівня особистісної тривожності у підлітків.

Для вимірювання рівня особистісної тривожності у підлітків нами було використано методику “Діагностики самооцінки” Ч.Д.Спілбергера, Ю.Л.Ханіна [57, с.124].

За цією методикою проводилось групове дослідження. Кожен досліджуваний отримав текст опитувальника та бланк для відповідей.

Методика Ч.Д.Спілбергера та Ю.Л.Ханіна являє собою опитувальник, що складається з 40 питань-тверджень, із них 20 призначені для оцінки рівня ситуативної тривожності (шкала ситуативної тривожності) і 20 для оцінювання рівня особистісної тривожності (шкала особистісної тривожності). Відповідно до мети дослідження ми використали шкалу особистісної тривожності (див. додаток Б).

При проведенні дослідження за даною методикою досліджуваним дається інструкція.

Нарахування балів проводиться за ключем. Остаточний показник за шкалою особистісної тривожності знаходиться в діапазоні між 20 та 80 балами. Чим вищий він, тим вище особистісна тривожність. Висновок про наявність певного рівня особистісної тривожності робиться за такою схемою: до 30 балів - низька тривожність; 31-44 бали - середня (нормальна); 45 і більше - висока.

Висновки до першого розділу

Зважаючи на теоретичну базу вивчення сімейних конфліктів, ми розглянули методи дослідження наявності даного виду дезадаптації і за допомогою діагностичних можливостей методики “Типовий сімейний стан”, опитувальника “Аналіз сімейної тривоги” (АСТ), тесту “Задоволеність шлюбом”, тесту Лірі та тесту Томаса, тесту на подружню сумісність А.Добровича виявили конфліктність родин.

Дані методики дали нам можливість виявити наявність негативних стосунків в сім'ї, які в свою чергу призвели до виникнення особистісної тривожності у підлітків.

Був здійснений підбір групи батьків за критерієм наявності деструктивних стосунків, які були виявлені за допомогою інтерв'ю.

Нами було досліджено рівень особистісної тривожності у підлітків; виявлено тип ставлення батьків до дітей, який переважає у сім'ях, які виховують підлітків, котрі мають високий рівень особистісної тривожності, і тип ставлення батьків до дітей, який переважає у сім'ях, які виховують підлітків, котрі мають середній рівень особистісної тривожності та зроблено їх порівняльний аналіз. Також ми розглянули і порівняли ступінь вираженості всіх інших типів ставлення у вище названих категоріях досліджуваних.

РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1. Аналіз результатів діагностики сімейних відносин у конфліктних сім'ях

Для проведення діагностики сімейних відносин нами були використані деякі методи, а саме: методика “Типовий сімейний стан”, опитувальник “Аналіз сімейної тривоги” (АСТ), тест “Задоволеність шлюбом”, тест Лірі та тест Томаса, тест на подружню сумісність за А.Добровичем (див. додаток Ж).

При тестуванні чоловіків ми отримали ось такі дані:

Результати тестування за методикою “Типовий сімейний стан” та “Аналіз сімейної тривоги” наведені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

**Результати тестування чоловічої групи згідно методик
“Типовий сімейний стан” та “Аналіз сімейної тривоги”**

№	Типовий сімейний стан			Аналіз сімейної тривоги			
	З	Н	Т	В	Т	Н	С
1.	27	27	26	4	5	5	21
2.	19	20	21	7	4	6	20
3.	28	28	28	5	5	5	15
4.	26	27	26	7	6	7	23
5.	28	28	27	6	7	7	24
6.	25	26	25	6	5	5	20
7.	27	28	26	4	3	4	18
8.	27	27	26	7	5	6	21
9.	28	28	27	7	5	7	23
10.	28	27	26	3	4	4	15
11.	26	27	26	7	7	7	23
12.	25	24	25	7	7	7	22
13.	25	26	23	6	6	6	21
14.	28	28	26	7	5	7	23
15.	28	27	26	6	3	5	20

16.	27	28	27	5	3	6	21
17.	28	27	26	5	4	7	23
18.	25	26	27	7	5	5	21
19.	27	28	28	7	5	7	23
20.	28	27	28	7	6	7	23

Згідно таблиці ми бачимо, що для даної групи характерним є високий рівень сімейної тривоги; незадоволеності; нервової та психічної напруженості.

Згідно опитувальника “Аналіз сімейної тривоги” (АСТ) з’ясовується високий рівень почуття провини; тривожність; нервова та психічна напруженість.

Згідно тесту «Задоволеність шлюбом» ми отримали такі показники, що наведені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Результати тестування чоловічої групи згідно тесту
“Задоволеність шлюбом”**

№ з/п	Бали						
	0-16	17-22	23-26	27-28	29-32	33-38	39-48
1.	15						
2.		18					
3.			24				
4.	14						
5.		20					
6.		17					
7.		20					
8.	16						
9.		21					
10.			25				
11.	13						

12.		22					
13.		20					
14.	10						
15.		21					
16.			24				
17.	13						
18.		18					
19.			23				
20.	15						

Згідно таблиці ми бачимо, що домінуючими показниками в даній групі є: повна незадоволеність; значна незадоволеність; та швидше незадоволеність, чим задоволеність;

Згідно тестування чоловічої групи за тестом Лірі ми виявили такі основні типи відношення до оточуючих, як авторитарний (5 чоловік), егоїстичний (3 чоловіки), агресивний (2 чоловіки) та підозрілий (3 чоловіки); підлеглий (1 чоловік); залежний (2 чоловіки) та дружлюбний (1 чоловік).

Згідно тестування чоловічої групи за тестом Томаса виявилось, що характерною стратегією подолання конфліктів є: уникнення (2 чоловіки) пристосування (8 чоловік), суперництво (9 чоловік).

Отже, за результатами тестування чоловіча група проявляє сильне незадоволення своїм шлюбним життям, та не вмє вирішувати конфлікти.

Після першого інтерв'ю в даній групі були діагностовані наступні проблеми:

- проблеми стосунків в системі “батьки-діти” - 11 чоловік;
- проблеми стосунків в системі “батьки-батьки” - 5 чоловік;
- проблеми стосунків в системі “чоловік-жінка” - 3 чоловіки.

Згідно тестування жіночої групи отримані такі дані:

Результати проведеного тестування жіночої групи за методикою “Типовий сімейний стан” зазначені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Результати тестування жіночої групи за методиками “Типовий сімейний стан” та “Аналіз сімейної тривоги”

№	Типовий сімейний стан			Аналіз сімейної тривоги			
	З	Н	Т	В	Т	Н	С
1.	28	27	28	7	6	6	20
2.	28	27	27	5	6	7	19
3.	27	28	28	5	5	7	16
4.	25	26	27	4	4	7	13
5.	24	23	24	6	5	6	15
6.	28	27	28	3	4	6	18
7.	28	28	28	5	6	5	14
8.	28	28	28	7	6	7	15
9.	25	26	24	6	5	7	18
10.	28	28	28	5	6	5	16
11.	27	28	27	4	4	6	16
12.	27	27	27	5	5	6	20
13.	28	28	28	3	3	7	10
14.	25	24	24	4	4	5	14
15.	27	28	27	6	7	4	16
16.	26	27	27	7	6	3	12
17.	28	28	28	5	4	7	13
18.	28	28	28	4	5	7	19
19.	28	28	28	6	6	5	18
20.	27	26	26	3	3	7	18

Згідно даної таблиці ми спостерігаємо, що для жіночої групи характерними виявилися високі рівні нервової та психічної напруженості; загальної незадоволеності; сімейної тривоги.

Зробивши оцінку результатів жіночої групи згідно тесу “Аналіз сімейної тривоги” (АСТ) ми з’ясували, що вони мають високий рівень почуття провини; нервової та психічної напруженості; сімейної тривоги.

Результати проведеного тестування жіночої групи згідно тесту “Задоволеність шлюбом” наведені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Результати тестування жіночої групи за тестом “Задоволеність шлюбом”

№ з/п	Бали						
	0-16	17-22	23-26	27-28	29-32	33-38	39-48
1.	16						
2.	16						
3.			20				
4.		20					
5.		20					
6.		19					
7.			21				
8.	15						
9.		18					
10.			24				
11.	12						
12.		21					
13.			22				
14.	9						
15.		17					
16.			23				

17.							
18.		16					
19.			22				
20.	15						

Згідно таблиці 2.4. ми спостерігаємо, що в жіночій групі домінуючими показниками є:

- повна незадоволеність;
- значна незадоволеність;
- швидше незадоволеність, чим задоволеність.

Згідно тестування жіночої групи за тестом Лірі ми виявили такі типи відношення до оточуючих, як егоїстичний (2 жінки), авторитарний (2 жінки), підозрілий (1 жінка), та агресивний (1 жінки); дружелюбний (3 жінки); залежний (2 жінки) та підкоряючий (5 жінок).

Згідно тестування жіночої групи за тестом Томаса ми виявили, що домінуючою стратегією вирішення конфліктів проявляється суперництво (2 жінки), компроміс (2 жінки), пристосування (4 жінок), співробітництво (6 жінок), уникнення (2 жінки). В даній групі представлені стратегії вирішення конфліктів є більш ширшими, ніж у чоловічій групі.

Отже, згідно результатів тестування жіноча група виявляє широке представлення стратегії вирішення конфліктів, незадоволення своїм шлюбним життям так само, як і чоловіки.

Після першого інтерв'ю в даній групі були діагностовані такі проблеми:

- проблеми стосунків в системі “батьки-діти” - 8 чоловік;
- проблеми стосунків в системі “батьки-батьки” - 2 чоловіки;
- проблеми стосунків в системі “чоловік-жінка” - 6 чоловік.

2.2. Аналіз результатів визначення залежності особистісної тривожності у підлітків від типу ставлення до них батьків

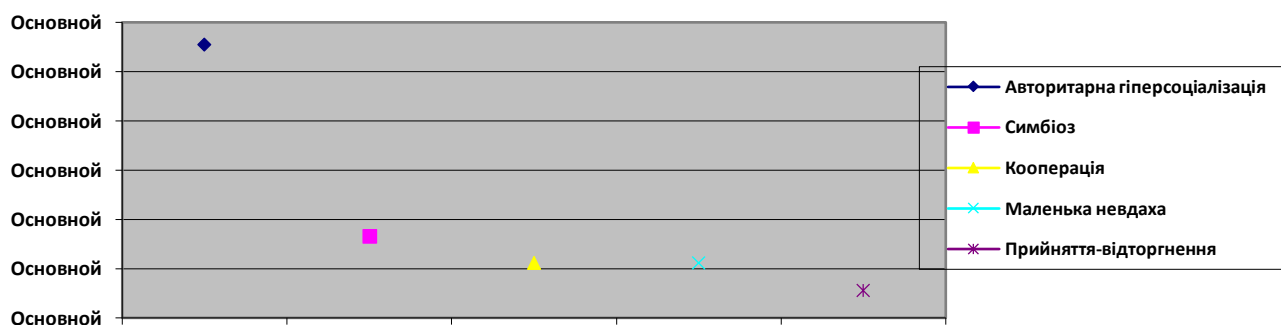
у конфліктних сім'ях

Дослідження за методикою “Опитувальник батьківського ставлення” А.Я.Варга, В.В.Століна проводилось з підлітками і окремо з їх батьками.

При здійсненні кількісної обробки даних окремо розглядалися відповіді дітей з високим рівнем особистісної тривожності та їх батьків і окремо дітей з середнім рівнем особистісної тривожності та їх батьків. При цьому підраховувались бали, які вони отримали по кожній із п'яти шкал (окремо батьки і окремо діти). Кількісні показники зведені у таблицю (див. додаток Д). Порівняльний аналіз відповідей батьків і дітей показав такі результати: серед вибірки досліджуваних, яку склали підлітки з високим рівнем особистісної тривожності та їх батьки провідним виявився тип ставлення “Авторитарна гіперсоціалізація”. По даній шкалі 55,5% вибірки отримали найбільшу кількість балів. У 16,6% досліджуваних переважає тип ставлення “Симбіоз”, у 11,1% - “Кооперація” і у такої ж кількості процентів досліджуваних тип ставлення “Маленький невдаха”. За шкалою “Прийняття-відторгнення” лише 5,5%) отримали найбільшу кількість балів. Ці результати можна представити у вигляді діаграми 2.1.

Діаграма 2.1.

Результати дослідження типу ставлення батьків до дітей (вибірка- підлітки з високим рівнем особистісної тривожності та їх батьки)

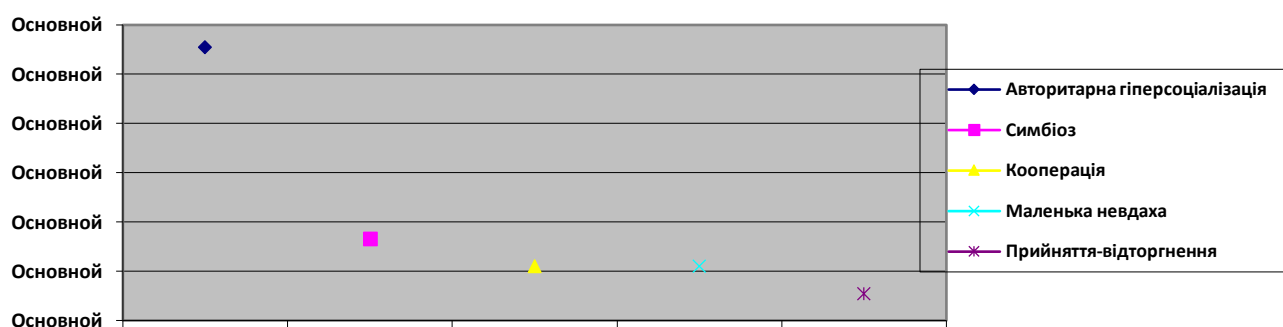
Порівняльний аналіз відповідей підлітків із середнім рівнем особистісної тривожності та їх батьків показав діаметрально протилежні результати. Серед

даної вибірки досліджуваних 50% отримали найбільшу кількість балів за шкалою “Кооперація”, 25% - за шкалою “Симбіоз”. У 8,3% переважає тип ставлення “Авторитарна гіперсоціалізація” і у такої ж кількості процентів досліджуваних тип “Маленький невдаха” і тип “Прийняття-відторгнення”.

Отримані результати можна представити у вигляді діаграми 2.2.

Діаграма 2.2.

Результати дослідження типу ставлення батьків до дітей (вибірка - підлітки з середнім рівнем особистісної тривожності та їх батьки)

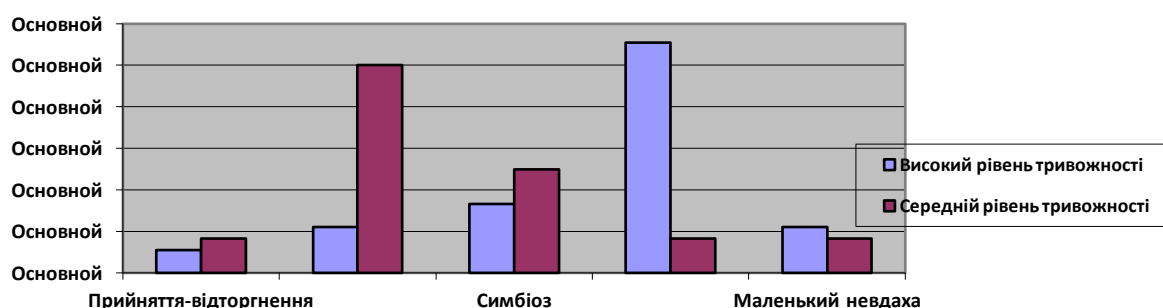

Порівняльний аналіз результатів дослідження типу ставлення батьків до дітей серед підлітків із високим рівнем особистісної тривожності та їх батьків і підлітків із середнім рівнем особистісної та їх батьків можна представити у вигляді таблиці (див. додаток Є).

Або у вигляді діаграми 2.3.

Діаграма 2.3.

Результати дослідження типу ставлення батьків до дітей (вибірка - підлітки з високим рівнем особистісної тривожності)

Дослідження показало також деякі не передбачені метою дослідження результати, які пов'язані із результатами дослідження за попередньою

методикою. 55,5% вибірки досліджуваних, яку склали підлітки з високим рівнем особистісної тривожності, що отримали найбільшу кількість балів за шкалою “Авторитарна гіперсоціалізація”, виявились дівчата, які за попередньою методикою мали найбільшу кількість показників за високим рівнем особистісної тривожності.

Серед 50% вибірки досліджуваних, яку склали підлітки з середнім рівнем особистісної тривожності, що отримали найбільшу кількість балів за шкалою “Кооперація”, є дівчата і хлопці.

Проведене нами дослідження типу ставлення батьків до дітей доводить, що залежність між особистісною тривожністю підлітків і типом ставлення до них батьків дійсно існує. Високий рівень особистісної тривожності наявний у тих дітей, які виховуються в сім'ях. Де батьки мають тип ставлення “Авторитарна гіперсоціалізація”. Середнім рівень особистісної тривожності є у тих, чиї батьки мають тип “Кооперація”.

Не передбачувані результати, які були виявлені в ході дослідження, потребують подальшого ґрунтовного вивчення і перевірки.

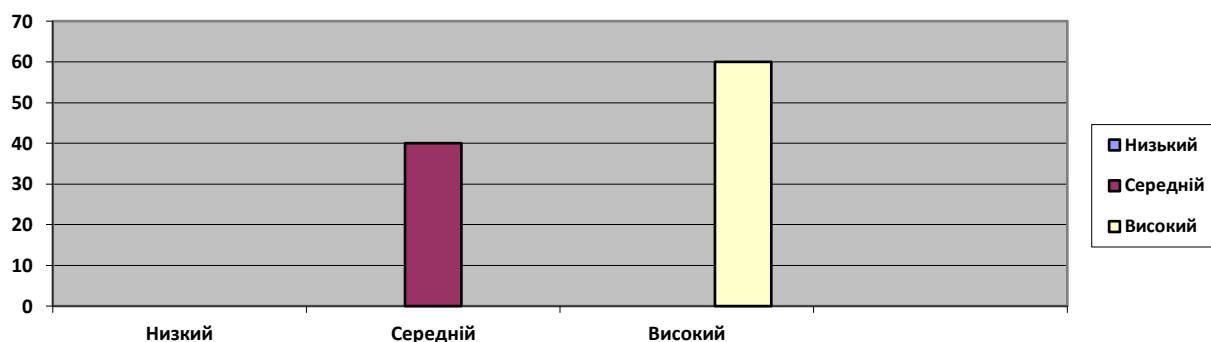
Результати дослідження за методикою “Шкала самооцінки” Ч.Д.Спіл-бергера (шкала особистісної тривожності) показали, що діти підліткового віку є різними за рівнем особистісної тривожності. Кількісні показники зведені у таблицю (див. додаток В).

Низького рівня особистісної тривожності не було виявлено у жодного із досліджуваних. Показники за середнім і високим рівнями (для всієї вибірки) є такими: 60% (18 осіб) мають високий рівень особистісної тривожності; 40% (12 осіб) мають середній рівень особистісної тривожності.

Отримані результати можна представити у вигляді діаграми 2.4.

Діаграма 2.4.

Рівень особистісної тривожності у підлітків

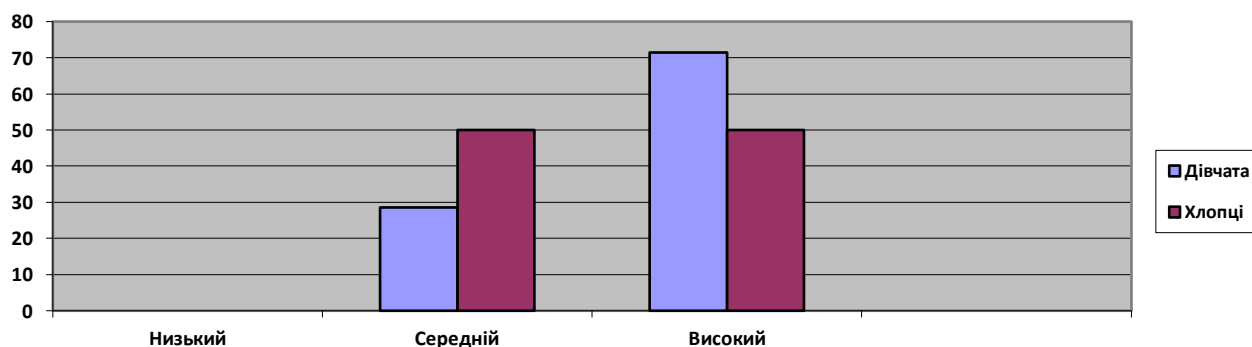
Дослідження рівня особистісної тривожності у підлітків показало відмінність у ступені його вираженості у дівчаток і хлопчиків, що не передбачалось метою дослідження. Було виявлено, що серед загальної кількості дівчат у класі (14 осіб) 71,4% (10 осіб) мають високий рівень особистісної тривожності і лише 28,6% (4 особи) - середній.

В свою чергу показники за середнім і високим рівнями особистісної тривожності серед загальної кількості хлопчиків у класі (16 осіб) були однаковими: 50% (8 осіб) мають високий рівень особистісної тривожності і стільки ж процентів хлопчиків мають середній рівень особистісної тривожності.

Отримані результати та їх порівняльний аналіз можна представити у вигляді діаграми 2.5.

Діаграма 2.5.

Порівняльний аналіз рівня особистісної тривожності дівчаток і хлопців підліткового віку

Проведене дослідження рівня особистісної тривожності у підлітків дає підстави говорити про те, що у дітей підліткового віку яскраво вираженим є високий рівень особистісної тривожності і взагалі відсутній низький. Найбільша кількість показників за високим рівнем особистісної тривожності у дівчат, а за середнім - у хлопців. Це відкриває можливості для подальшого дослідження гендерних особливостей особистісної тривожності.

Висновок до другого розділу

У результаті дослідження ми дійшли наступних висновків: у дітей підліткового віку, що виховуються у дисфункціональних сім'ях більше переважає високий рівень особистісної тривожності. Було виявлено, що це стосується в першу чергу дівчаток. Низький рівень особистісної тривожності у підлітків відсутній.

Щодо залежності особистісної тривожності підлітків від типу ставлення до них батьків, то слід зазначити таке: тип “Авторитарна гіперсоціалізація” найбільш виражений у сім'ях, де виховуються підлітки з високим рівнем особистісної тривожності. В ході дослідження було виявлено, що цю групу досліджуваних складають лише дівчата. Тип “Кооперація” має місце у сім'ях, де виховуються підлітки з середнім рівнем особистісної тривожності, серед яких є дівчата і хлопці.

Всі інші типи ставлення батьків до дітей виражені майже однаково в обох категоріях досліджуваних. Ступінь їх вираженості є незначною.

Тип ставлення батьків до дитини є складовою частиною стилю сімейного виховання. Існує залежність між особистісною тривожністю підлітків і типом ставлення до них батьків, зокрема тип “Авторитарна гіперсоціалізація” зумовлює високий рівень особистісної тривожності, тип “Кооперація” - середній. Всі інші типи ставлення не впливають на особистісну тривожність у підлітків.

В процесі дослідження були виявлені гендерні особливості у залежності рівня особистісної тривожності підлітків у конфліктних сім'ях та типу ставлення до них батьків, що не передбачалося метою, завданням та гіпотезою дослідження, тому вивчення нами даної проблеми ще не є завершеним. Крім того, потребує дослідження проблема характеру впливу кожного з компонентів стилю сімейного виховання, в тому числі і типу ставлення батьків до дитини, на особистісну тривожність у підлітковому віці.

ВИСНОВКИ

Ставлення батьків в конфліктній родині до дитини є базовим компонентом у структурі стилю сімейного виховання. Між його типами і особистісною тривожністю підлітків існує залежність. Проведене нами дослідження дозволило це виявити.

У першому розділі, на початку нашого дослідження, ми проаналізували наукову літературу з питань виховання підлітків у сім'ї. Дослідження з даної проблеми розвивались у вітчизняній та зарубіжній психології. Нами було дано визначення поняття “стиль сімейного виховання”, розглянуто його структуру, а також стисло охарактеризовано кожен із складових компонентів структури.

У психології тривожність розглядають як психічний процес, психічний стан та як стійку рису особистості. Ця проблема широко представлена у працях вітчизняних і зарубіжних психологів.

Зважаючи на теоретичну базу вивчення сімейних конфліктів, ми розглянули методи дослідження наявності даного виду дезадаптації і за допомогою діагностичних можливостей методики “Типовий сімейний стан”, опитувальника “Аналіз сімейної тривоги” (АСТ), тесту “Задоволеність шлюбом”, тесту Лірі та тесту Томаса, тесту на подружню сумісність А.Добровича виявили конфліктність родин.

Дані методики дали нам можливість виявити наявність негативних стосунків в сім'ї, які в свою чергу призвели до виникнення особистісної тривожності у підлітків.

Був здійснений підбір групи батьків за критерієм наявності деструктивних стосунків, які були виявлені за допомогою інтерв'ю.

Нами було досліджено рівень особистісної тривожності у підлітків; виявлено тип ставлення батьків до дітей, який переважає у родинах, що виховують підлітків з високим рівнем особистісної тривожності, і тип ставлення батьків до дітей, який переважає у сім'ях, де виховуються підлітки з середнім рівнем особистісної тривожності та зроблено їх порівняльний аналіз. Також ми розглянули і порівняли ступінь вираженості всіх інших типів ставлення у вище названих категоріях досліджуваних.

Було з'ясовано також особливості і причини виникнення тривожності у підлітковому віці, розглянуто зв'язок між особливостями сімейного виховання в конфліктних сім'ях, зокрема типу ставлення батьків до дітей, і особистісною тривожністю підлітків.

Встановлено, що тривожність як риса особистості починає формуватись ще в молодшому шкільному віці. В підлітковому - вона продовжує розвиватись і остаточно закріплюється.

Можливість виявити різний рівень тривожності у людей, як особистісної, так і ситуативної, призвела до розробки методик для його вимірювання. Їх

особливості були розглянуті нами у другому розділі. Найчастіше для діагностики рівня тривожності використовуються особистісні опитувальники та проєктивні методики. В нашому дослідженні ми використали методику першої групи.

У третьому розділі роботи представлені кількісні результати та їх інтерпретація. Нами було досліджено рівень особистісної тривожності у підлітків в конфліктних сім'ях; виявлено тип ставлення батьків до дітей, який переважає в родинах, де виховуються підлітки з високим рівнем особистісної тривожності, і тип ставлення батьків до дітей, який переважає у родинах, що виховують підлітків з середнім рівнем особистісної тривожності та зроблено їх порівняльний аналіз. Також ми розглянули і порівняли ступінь вираженості всіх інших типів ставлення у вищеназваних категоріях досліджуваних.

Серед отриманих даних можна виділити такі: у дітей підліткового віку помітний високий рівень особистісної тривожності більше, ніж середній, а низький рівень взагалі відсутній. В основному це стосується дівчаток.

З приводу особистісної тривожності підлітків в залежності від типу ставлення батьків до них, можна вказати наступне: тип «Авторитарна гіперсоціалізація» більше переважає у родинах де виховують підлітків з високим рівнем особистісної тривожності, а тип «Кооперація» у родинах, де виховують підлітків з середнім рівнем особистісної тривожності.

Інші типи майже однакові в досліджуваних категоріях. Їх ступінь вираженості незначний.

Отже завдання дослідження, що ставилися на початку, виконані, гіпотеза підтвердилась.

Тип ставлення батьків до дитини є складовою частиною стилю сімейного виховання. Існує залежність між типом ставлення батьків до підлітків та їх особистісною тривожністю в конфліктних сім'ях, зокрема тип “Авторитарна гіперсоціалізація” зумовлює високий рівень особистісної тривожності, тип “Кооперація” - середній. Всі інші типи ставлення не впливають на особистісну тривожність у підлітків.

В процесі дослідження були виявлені гендерні особливості у залежності рівня особистісної тривожності підлітків та типу ставлення до них батьків, що не передбачалося метою, завданням та гіпотезою дослідження, тому вивчення нами даної проблеми ще не є завершеним. Крім того, потребує дослідження проблема характеру впливу кожного з компонентів стилю сімейного виховання, в тому числі і типу ставлення батьків до дитини, на особистісну тривожність у підлітковому віці.

Ефективне надання психологічної допомоги родині насамперед залежить від правильного виявлення її проблеми, виходячи з психодіагностичних даних. Психодіагностика сім'ї дає можливість розв'язати такі завдання, як діагностика подружніх стосунків, виявлення рівня подружньої сумісності.

На закінчення, необхідно сказати, що від особливості сімейної структури (її збалансованості та функціональності) залежить, ефективність виконання підлітком основних завдань свого віку: стати автономним та незалежним від батьків та сформувати свою ідентичність. Виходячи з цього можна зазначити завдання психологів: проводити психологічну роботу з підлітками та їх сім'ями, з приводу підвищення їх психологічної культури в розумінні параметрів сімейної системи та її функціонування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Азаров Ю. Семейная педагогика. Москва: Аргументы и факты, 1993. 608 с.
2. Андреева Т.В. Психология современной семьи: монография. СПб.: Речь, 2005. 434 с.
3. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. Москва: Изд-во МГУ, Изд-во Международного университета бизнеса и управления («Братя Карич»), 1996. 304 с.
4. Антонов А.И. Микросоциология семьи (методология исследования структур и процессов) / А.И.Антонов. Москва, 2003. 315 с.
5. Анцупов А.Я., Шипилов Ф.И. Конфликтология: Учеб. для вузов. Москва: ЮНИТИ, 2005. 112 с.

6. Арутюнян М. Легко ли быть родителями? Взрослые и дети: союз, конфликт, компромисс / М.Арутюнян, М. Земнов. Москва: МП «ВЕЛЕС», 1991. 192 с.
7. Афанасьева Т.М. Семья: учебное пособие для 9-10 кл. сред. шк. 2-е изд., перераб. и доп. / Т.М.Афанасьева. Москва: Просвещение, 2005. 285 с.
8. Барсегова К.Г. Конфликты подростка с родителями как проблема юридической психологии: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06/ Барсегова Каринэ Григорьевна. СПб., 2005. 219 с.
9. Безпальча Р. Шляхи мирного розв'язання конфліктів у школі / Р.Безпаль-ча. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2011. 96 с.
10. Берн Ш. Гендерная психология: пер. з англ. / Ш.Берн. СПб, 2012. 456 с.
11. Бех І.Д. Виховання особистості: сходження до духовності / Іван Дмитро-вич Бех. Київ: Либідь, 2006. 272 с.
12. Блонский П.П. Избранные педагогические произведения. Москва, 1961. 452 с.
13. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И.Божович. Москва, 1968. 464 с.
14. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи: записки детского психиатра / Буянов Михаил Иванович. Москва: Просвещение, 1988. 221 с.
15. Варга А.Я. Системная семейная психотерапия. Курс лекций / А.Я.Варга. СПб.: Речь, 2001. 237 с.
16. Васютинський В.О. Про деякі закономірності формування статево-рольових особливостей хлопчиків і дівчаток у сім'ї / В.О.Васютинський // Психологія: респ. науково-методичний збірник. Київ: Радянська школа. – 1990. Вип. 34. С.73-80.

17. Венгер А.Л. На что жалуется? Выявление и коррекция неблагоприятных вариантов развития личности детей и подростков / А.Л.Венгер. Москва; Рига: Эксперимент, 2000. 184 с.
18. Викатер К. Полночные размышления семейного терапевта / К.Викатер. Москва: Независимая фирма "Класс", 2011. 150 с.
19. Врожейкин И. Е., Кибанов А. Я., Захаров Д. К. Конфликтология: Учебник. Москва: ИНФРА-М, 2004. 240 с.
20. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Лев Семенович Выготский. Москва: Педагогика, 1991. 480 с.
21. Газман О.С. Педагогика свободы: путь в гуманистическую цивилизацию XXI века / О.С.Газман. *Классный руководитель*. 2015. № 3. С.6–33.
22. Гаміна Т.С., Гончар О.Ю. Педагогіка сімейного виховання: Навчальний посібник. Луганськ: Альма-матер, 2012. 523 с.
23. Гарбузов В.И. Неврозы у детей и их лечение / Гарбузов В.И., Захаров А.И., Исаев Д.Н. Ленинград: Медицина. Ленингр. отд-ние, 1977. С.192-264.
24. Говорун Т.В. Гендерна психологія: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т.В.Говорун, О.М.Кікінежді. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
25. Голод С.И. Стабильность семьи: социальный и демографический аспекты. Ленинград: Наука, 2003. 135 с.
26. Городнова Н.М. Соціально-психологічні чинники становлення статево-рольової ідентифікації підлітків: автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. психол. наук.: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н.М.Городнова. Київ, 2006. 24 с.

27. Гребенников И.В. Основы семейной жизни: Учеб. пособие для пед. ин-тов / И.В.Гребенников. Москва: Просвещение, 2008. 157 с.
28. Грюнвальд Бернис Б. Консультирование семьи / Грюнвальд Бернис Б., Макаби Гарольд В.; пер. с англ. Москва: Когнито-Центр, 2004. 416 с.
29. Давидюк Н.О. Загальновікові тенденції становлення образу “Я” у особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка*. Том II. Частина 2. Київ, 2011. С. 22-25.
30. Давидюк Н.О. Механізми стабілізації подружніх взаємин // *Матеріали Міжнарод. наук.-практ. конференції “Спадкоємність та інновації в українській психологічній науці”*. Київ – Хмельницький – Кам’янець-Подільський, 2012. С.205-209.
31. Давидюк Н.О. Чинники гармонізації емоційних стосунків подружжя. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка*. Том IV. Частина 5. Київ, 2002. С.80-83.
32. Даринская В.М. Радость семейного общения / Валентина Михайловна Даринская. Воронеж, 2000. 128 с.
33. Дмитриев А. В. Конфликтология: Учебное пособие. Москва: Альфа-М, 2003. 336 с.
34. Дымнова Т.И. Зависимость характеристик супружеской семьи от родительской / Т.И.Дымнова. Москва: Наука, 2007. 172 с.
35. Дюк В. Компьютерная психодиагностика / В.Дюк. СПб.: Братство, 1994. 364 с.
36. Дьоміна Г.А. Комунікабельність як одна з найголовніших якостей сім’янина. *Збірник наукових праць Інституту психології імені*

Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. Т.VII. Вип. 4. Київ: "Гнозіс", 2005. С.102-110.

37. Елизаров А.Н. К проблеме поиска основного интегрирующего фактора семьи / А.Н. Елизаров. *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14: Психология.* 1996. №1. С.42-49.

38. Елизаров А.Н. Неблагополучная семья в рамках структурного подхода / А.Н. Елизаров. *Вестник психосоциальной и коррекционной работы.* 2002. №1. С.36-44.

39. Калошин В.Ф. Как стать счастливым по собственному желанию. Харьков: Вид.група «Основа», 2010. 400 с.

40. Калошин В.Ф. / В.Ф.Калошин Від авторитарності до співробітництва і толерантності. *Педагогіка толерантності.* 2015. №5. С.40-43

41. Калошин В.Ф. Джерело негативного навіювання» (або звідки беруться песимісти). *Життєва компетентність особистості: від теорії до практики: науково-методичний посібник / За ред. І.Г.Єрмакова.* Запоріжжя: Центріум, 2011. С.383-408.

42. Калошин В.Ф., Вельбовець Н.В., Власко М.П. Неприборкані думки про виховання (посібник для занепокоєних батьків) Біла Церква: КОШОПК, 2006. 110 с.

43. Калошин В.Ф. Позитивне підкріплення: сутність, необхідність, реаліза-ція. *Управління школою.* 2015. №8. С.25-29.

44. Калошин В.Ф.Парадигми насильницького і ненасильницького управлін-ня у виховному процесі. *Збірник наукових праць "Військова освіта", ГУКП МО України.* 2014. №9. С.112-118.

45. Кікінежді О.М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості: Моно-графія / О.М.Кікінежді. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 400 с.
46. Кляйн М. Развитие одного ребенка / М.Кляйн. *Воспитание детей и психоанализ*. Москва: Киев, 2000. С.17–90.
47. Коваленко Л.А. Педагогика родителям / Л.А.Коваленко. Москва: Педагогика, 1991. 208 с.
48. Ковбас Б. Родинна педагогіка: у 3-х т. / Ковбас Б., Костів В. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, 2006. Т.1. Основи родинних взаємовідносин. 288 с.; Т.2. Основи родинного виховання. 288 с.
49. Комінко С. Кращі методи психодіагностики / Комінко С., Кучер Г. Тернопіль: Карт-бланш, 2014. С.328–339.
50. Конвенція о правах ребенка. *Педагогический энциклопедический словарь* / Гл. ред. Б.М.Бим-Бад. Москва: БРЭ, 2002. С.508.
51. Кондрацька Л.В. Вплив сімейних конфліктів на психічне здоров'я дитини / Л.В.Кондрацька. *Наука і освіта – Науково-практичний журнал Півден-ного наукового Центру АПН України*. Одеса, 2014. №6. С.40-43.
52. Кондрацька Л.В. Робота практичного психолога у попередженні емоцій-ного вигорання підлітків / Л.В.Кондрацька. *Вісник ХНПУ ім. Г.С.Скоро-роди. Психологія*. Харків, 2015. Вип. 20. С. 97–103.
53. Кондрацька Л.В. Вплив особистісних особливостей підлітків на їх емоцій-не вигорання / Л.В.Кондрацька. *Генеза буття особистості: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 18–19 грудня 2006 р.)*. Київ. Главник, 2015. С.141–148.

54. Кондрацька Л.В. Вплив сімейних взаємин на емоційний стан підлітків (гендерний аспект) / Л.В.Кондрацька. *Актуальні проблеми практичної психології: зб. наук. праць за матеріалами VII Всеукр. наук. - практ. конф. (Херсон, 19–20 квітня 2007 р.)*. Херсон: М-во освіти і науки України, Ін-т психології, історії та соціології ХДУ, 2015. С.105-109.
55. Кондрацька Л.В. Психолого-педагогічні умови формування конфлікто-логічної компетенції підлітків / Л.В.Кондрацька. *Методологія та технології практичної психології в системі вищої освіти: міжнар. наук. конф. (Київ, 17–18 травня 2007 р.)*. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгома-нова, 2015. С.187-191.
56. Кондрацька Л.В. Формування конфліктної компетентності у підлітків як фактор запобігання конфліктів / Л.В.Кондрацька. *Вісник. Зб. наук. статей Київського міжнародного ун-ту. Серія «Психологічні науки»*. Київ: КиМУ, 2007. Вип.10. С.44–52.
57. Кондрацька Л.В. Чинники, що зумовлюють емоційне вигорання підлітків / Л.В.Кондрацька, І.В.Вашенко. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгома-нова. Серія 12 «Психологічні науки»: зб. наук. Праць*. Київ: НПУ, 2015. №15 (39). С.119-124.
58. Конфліктологія: Навчальний посібник. Авт. Зінчина О.Б. Харків: ХНАМГ, 2007. 164 с.
59. Конфліктологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл./ За ред. проф.. Л.М.Герасіної та М.І.Панова. Харків: Право, 2002. 256 с.
60. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолог-практика: навч. посіб. / [Т.С.Яценко, Б.Б.Іваненко, С.М.Авра-менко та ін.]; за ред. Т.С.Яценко. Київ: вища шк., 2008. 342 с.
61. Костів В. Методика виявлення рівня моральної вихованості дітей із неповних сімей / В.Костів. Івано-Франківськ, 2005. 132 с.

62. Костів В. Соціометричний метод вивчення взаємовідносин підлітків із неповних сімей у середовищі однокласників / В.Костів. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія.* – Івано-Франківськ: Плай, 2015. Вип.3. Ч.2. С.325–336.
63. Кузьмінський А.І. Педагогіка: Підручник / А.І.Кузьмінський, В.Л.Омелья-ненко. Київ: Знання, 2007. 447 с.
64. Левицкий В.Н. Психология семейных отношений. Рекомендации и тесты / В.Н.Левицкий. Київ, 1991. 67 с.
65. Ложкин Г.В. Практическая психология конфликта: Учеб. пособие / Г.В.Ложкин, Н.И.Повякель. 2-е изд., стереотип. Київ: МАУП, 2002. 256 с.
66. Лучшие психологические тесты для проотбора и профориентации / отв. ред. А.Кудряшов. Петрозаводск: Петроком, 1992. 318 с.
67. Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей // А.С.Макаренко. Пед. сочинения: В 8-ми т. Москва, 1984. Т.4. 295 с.
68. Макаренко А.С. Семья и воспитание детей // А.С.Макаренко. Пед. сочинения: В 8-ми т. Москва, 1984. Т.4. 134 с.
69. Макаренко А.С. Книга для родителей // А.С.Макаренко. Пед. сочинения: В 8-ми т. Москва, 1985. Т.5. 412 с.
70. Макаренко А.С. Сочинения: в 7 т. / Антон Семенович Макаренко. Москва: АПН РСФСР, 1957. Т.1. 783 с.
71. Малкина-Пых И. Г. Семейная терапия / И. Г.Малкина-Пых. Москва: Изд-во Эксмо, 2005. 992 с.
72. Минухин С. Техники семейной терапии /Сальвадор Минухин, Чарльз Фишман; перевод. англ. А.Д.Иорданского. Москва: Класс, 1998. 304 с.

73. Москаленко В.В. Особливості статевої соціалізації в умовах трансформації / В.В.Москаленко, В.Г.Романова. *Соціальна психологія*. 2016. №1. С.107-116.
74. Мушкевич М.І. Особливості формування моделі шлюбу молоді в залежності від особливостей батьківської сім'ї. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. Максименко С.Д.* Рівне: Волинські обереги, 2005. Т.2. Ч.2. С.58-62.
75. Нагаєв В.М. Конфліктологія: курс лекцій (модульний варіант): Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2014. 198 с.
76. Николс М. Семейная терапия. Концепции и методы / М.Николс, Р.Шварц; пер. с англ. О. Очкур, А. Шиико. Москва: Изд-во Эксмо, 2004. 510 с.
77. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Посібник / Л.Е.Орбан-Лемб-рик. Київ: Академвидав, 2011. 448 с.
78. Петровская Л.А. Самоутверждение: пути истинные и ложные: беседа психолога / Лариса Андреевна Петровская. Москва: Знание, 1987. 61 с.
79. Пірен М.І. Конфліктологія: Підручник / М.І.Пірен. Київ: МАУП, 2014. 360 с.
80. Практикум по возрастной психологии / Под ред. Л.А.Головей, Е.Ф.Рыбалко. СПб.: Речь, 2011. 688 с.
81. Психологія: навч.посіб для вищих навч. закл. / [Винославська О.В., Бреусенко-Кузнєцов О.А., Зликов В.Л. та ін.]; за наук.ред. О.В.Винославської. Київ: Інкос, 2009. 352 с.

82. Психологія: Підручник / Ю.Л.Трофімов, В.В.Рибалка, П.А.Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л.Трофімова. – 3-тє вид., стереотип. Київ: Либідь, 2011. 560 с.

83. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: Навч.-метод. Посіб-ник / М.Г.Стельмахович. Київ: ІЗМН, 1997. 232 с.

84. Тарабаева В.Б. Психологические причины конфликтов подростков с родителями: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Тарабаева Виктория Борисовна. Москва, 1996. 156 с.

85. Циринг Д.А. Семья как фактор формирования личностной беспомощности у детей / Д.А.Циринг. *Вопросы психологии*. 2011. №1. С.22 -31.

86. Шостром Э. Человек-манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуля-ции к актуализации / Шостром Эверетт. Москва: Эксмо-Пресс, 2002. 192 с.

87. Эльконин Д.Б. Некоторые аспекты психического развития в подростковом возрасте // Эльконин Даниил Борисович. Психология подростка: Хрестоматия / Сост. Ю.И.Фролов. [Текст]. Москва: Российское педагогическое агенство, 1997. С.315-326.

88. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції / Т.С.Яцен-ко. Київ: Либідь, 1999. 253 с.

Яценко Т., Іваненко Б., Євтушенко І. Глибинна психокорекція та упередження психічного вигорання. Частина 2. Київ: Главник, 2013. 192 с.

89. Котлова Л. О. Психологія конфлікту: Курс лекцій. Житомир, 2013.
URL:<http://eprints.zu.edu.ua/12901/1/Психологія%20конфлікту%20Курс%20лекцій.pdf> [Електронний ресурс];

ДОДАТКИ

Додаток А

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА
ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Будок Каріна Ігорівна
УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній, науковій та інших видах діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на безпосередню перевірку власних наукових, навчальних, навчально-методичних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- надавати достовірну інформацію про методики й результати досліджень, джерела використаної інформації та власну науково-педагогічну (творчу) діяльність;
- контролювати дотримання академічної доброчесності здобувачами вищої освіти;
- об'єктивно й неупереджено оцінювати результати навчання здобувачів вищої освіти;
- не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
- своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
- не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
- підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
- поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
- не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
- відповідально ставитися до своїх функційних обов'язків;
- запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в різних видах діяльності;
- не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, фабрикацією;
- не підроблювати документи;
- не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників університету;
- не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
- не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
- не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності студентів та/або працівників;
- не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
- не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
- не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

20.09.21
(дата)

[Підпис]
(підпис)

К. Будок
(ім'я, прізвище)

**“Шкала самооінки” Ч.Д.Спілбергера, Ю.Л.Ханіна
(шкала особистісної тривожності)**

№	Судження	Відповідь			
		Ніколи	майже завжди	часто	майже ніколи
1.	У мене буває піднесений настрій.	1	2	3	4
2.	Я буваю роздратованим.	1	2	3	4
3.	Я легко можу засмутитися.	1	2	3	4
4.	Я хотів би мати таку ж вдачу, як і інші.	1	2	3	4
5.	Я сильно переживаю неприємності і довго не можу про них забути.	1	2	3	4
6.	Я відчуваю в собі сили, бажання працювати.	1	2	3	4
7.	Я спокійний і зібраний.	1	2	3	4
8.	Мене турбують можливі труднощі.	1	2	3	4
9.	Я занадто переживаю із-за дрібниць.	1	2	3	4
10.	Я буваю майже повністю щасливим.	1	2	3	4
11.	Я все приймаю близько до серця.	1	2	3	4
12.	Мені не вистачає впевненості у собі	1	2	3	4
13.	Я відчуваю себе беззахисним.	1	2	3	4
14.	Я намагаюсь уникати критичних ситуацій.	1	2	3	4
15.	У мене буває хандра.	1	2	3	4
16.	Я буваю задоволеним.	1	2	3	4
17.	Всілякі дрібниці відволікають і хвилюють мене	1	2	3	4
18.	Буває, що я відчуваю себе невдахою.	1	2	3	4
19.	Я врівноважена людина.	1	2	3	4
20.	Мене охоплює неспокій, коли я думаю про свої справи і турботи.	1	2	3	4

Тест-опитувальник батьківського ставлення**А.Я.Варга, В.В.Століна**

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, про що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини не відповідає нормі.
5. Треба якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю прихильність до дитини.
7. Хороші батьки захищають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Буває, що погане ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Я відчуваю прикрість через свою дитину
12. Моя дитина нічого не досягне в житті.
13. Мені здається, що діти глузують з моєї дитини.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які заслуговують лише на осуд.
15. Моя дитина відстає у психічному розвитку і для свого віку виглядає недостатньо розвинутою.
16. Моя дитина навмисно погано поводить себе, щоб розізлити мене.
17. На мою дитину впливає все погане.
18. Незважаючи на всі намагання, мою дитину важко навчити хороших манер.
19. Дитину треба тримати в жорстких рамках, лише тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
21. Я завжди беру участь в іграх та справах моєї дитини.
22. До моєї дитини постійно «липне» все погане.

23. Моя дитина не досягне успіху в житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей, мені стає соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як інші діти.
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з ровесниками, вони здаються мені вихованішими та розумнішими, ніж моя дитина.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною весь свій вільний час.
28. Я часто шкодую про те, що моя дитина підростає й дорослішає, і з ніжністю згадую той час, коли вона була ще зовсім маленькою.
29. Я часто ловлю себе на тому, що негативно та вороже ставлюся до дитини
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося у житті.
31. Батьки повинні не лише вимагати від дитини, але й самі пристосовуватися до неї, ставитися з повагою, як до особистості.
32. Я намагаюся виконувати всі прохання моєї дитини.
33. При прийнятті рішень у сім'ї варто враховувати думку дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
35. Я часто визнаю, що у своїх вимогах та претензіях дитина по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди рахуюсь з дитиною.
38. Я відчуваю до дитини дружні почуття.
39. Основні причини капризів моєї дитини — егоїзм, впертість і лінощі.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне та безтурботне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.
43. Я підтримую захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести із себе кого завгодно.
45. Я розумію печалі моєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини — постійне нервування.

48. Суворі дисципліна в дитинстві формує сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти потім дякують своїм батькам.
51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моєї дитини більше вад, ніж чеснот.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не в змозі будь-що зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я старанно стежу за станом здоров'я моєї дитини.
58. Я захоплююся своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я невисокої думки про здібності моєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Дитина повинна дружити лише з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Додаток Г

**Результати дослідження рівня особистісної тривожності
у підлітків**

№	Рівень особистісної тривожності	Низький (до 30 балів)	Середній (від 31-44 балів)	Високий (45 і більше балів)
1.	Оля. Б	-		50
2.	Костя Б.	-		48
3.	Михайло Б.	-		49
4.	Андрій Б.	-	33	
5.	Володимир Б.	-		51
6.	Олена Б.	-		62
7.	Микола Г.	-		47
8.	Артем Г.	-	31	
9.	Катря Г.	-		52
10.	Світлана Д.	-		55
11.	Людмила Д.	-	38	
12.	Дмитро Є.	-	40	
13.	Лариса Є.	-	41	
14.	Максим І.	-		48
15.	Олег К.	-	34	
16.	Михайло К.	-	36	
17.	Юрій К.	-		46
18.	Олександр Л.	-	40	
19.	Людмила М.	-		53
20.	Вадим М.	-	38	
21.	Наталія О.	-		66
22.	Оля О.	-	35	

23.	Віталій О.	-		49
24.	Іра П.	-		60
25.	Марія П.	-	32	
26.	Ганна П.	-		55
27.	Поліна С.	-		58
28.	Олександр Ч.	-	44	
29.	Галина Ш.	-		53
30.	Микола Я.	-		48
	Кількість хлопців	-	8	8
	Кількість хлопців [%]	-	50%	50%
	Кількість дівчат	-	4	10
	Кількість дівчат [%]	-	28,6%	71,4%
	Загальна кількість учнів	-	12	18
	Загальна кількість учнів		40%	60%

Додаток Д

**Результати дослідження типу ставлення батьків до дітей
(вибірка - підлітки з середнім рівнем особистісної тривожності
та їх батьки)**

ШКАЛИ	Прийняття - відторгнення			Кооперація			Симбіоз			Авторитарна гіперсоціалізація			Маленький невдаха		
	Д	Б	М	Д	Б	М	Д	Б	М	Д	Б	М	Д	Б	М
Андрій Б.	8	8	7	9	9	9	3	2	3	3	3	3	3	2	2
Артем Г.	9	10	10	3	2	3	6	7	7	3	2	3	3	3	3
Людмила Д.	9	9	10	3	3	4	7	6	7	2	3	3	2	2	3
Дмитро Є.	9	8	7	9	8	9	3	3	4	3	2	2	3	2	3
Лариса Є.	10	9	9	9	8	9	3	2	2	3	4	3	2	4	3
Олег К.	11	10	9	3	4	3	6	7	7	2	3	3	2	3	2
Михайло К.	8	9	8	8	9	9	3	2	2	2	3	2	3	2	2
ОлександрЛ.	17	19	18	3	3	4	2	3	3	3	5	5	2	2	3
Вадим М.	9	11	12	3	2	3	3	2	2	2	3	2	8	8	8
ОляО.	10	9	10	9	9	9	3	3	4	2	10	3	3	4	4
Марія П.	8	8	7	8	9	9	2	3	3	2	2	2	3	3	4
Олександр Ч.	10	12	14	4	3	3	3	2	3	6	7	6	2	3	3
Загальна кількість високих тестових	1			6			3			1			1		
Загальна кількість високих тестових	8,3%			50%			25%			8,3%			8,3%		

Д - дитина; Б - батько; М - мати.

Додаток Є

**Результати дослідження типу ставлення батьків до дітей
(вибірка - підлітки з високим рівнем особистісної тривожності
та їх батьки)**

Шкали	Прийняття-відторгнення			Кооперація			Симбіоз			Авторитарна гіперсоціалізація			Маленький невдаха		
	Д	Б	М	Д	Б	М	Д	Б	М	Д	Б	М	Д	Б	М
Оля Б.	9	9	9	4	4	5	3	2	2	7	7	6	2	2	3
Костя Б.	7	8	7	9	9	9	2	3	3	3	3	2	3	2	4
Михайло Б.	8	9	9	3	4	3	6	7	7	3	3	3	3	3	2
Володимир Б.	10	11	11	3	3	4	4	3	3	3	4	3	7	8	7
Олена Б.	10	10	9	5	4	3	2	2	3	7	7	7	2	2	3
Микола Г.	10	8	9	3	3	3	6	7	7	3	4	3	3	2	3
Катря Г.	9	10	11	4	4	3	3	2	3	6	7	7	7	3	4
Світлана Д.	9	9	10	3	4	4	2	3	3	7	6	7	3	2	2
Максим І.	11	10	10	3	3	4	3	2	2	3	4	3	7	8	8
Юрій К.	9	8	9	4	4	4	7	6	7	2	3	3	2	2	3
Людмила М.	11	8	9	4	3	3	3	2	3	6	7	7	3	3	3
Наталія О.	11	10	10	4	4	3	3	2	2	7	7	7	3	2	2
Віталій О.	10	8	8	8	9	9	4	2	3	3	3	3	3	2	2
Іра П.	13	11	12	4	2	4	3	3	2	7	7	6	4	3	3
Ганна Г.	12	11	11	3	4	4	3	3	2	7	7	7	3	2	4
Поліна С.	10	8	12	3	2	3	2	4	3	6	7	7	4	3	7
Галина Ш.	10	12	12	4	3	3	4	2	3	7	6	7	3	2	3
Микола Я.	17	18	17	3	2	3	3	3	3	4	5	5	3	4	4
Загальна кількість високих тестових балів по шкалі	1			2			3			10			2		

Загальна кількість високих тестових балів по шкалі G%1	5,5%	11,1%	16,6%	55,5%	11,1%
--	------	-------	-------	-------	-------

Д - дитина; Б - батько; М - мати.

Додаток Ж

Порівняльний аналіз результатів дослідження типу ставлення батьків до дітей

Вибірка досліджуваних	ТИПИ СТАВЛЕННЯ БАТЬКІВ ДО ДІТЕЙ				
	Прийняття - відторгнення	Кооперація	Симбіоз	Авторитарна гіперсоціалізація	Маленький невдаха
Підлітки з високим рівнем особистісної тривожності, (%)	5,5%	11,1%	16,6%	55,5%	11,1%
Підлітки з середнім рівнем особистісної тривожності, (%)	8,3%	50%	25%	8,3%	8,3%

Додаток 3

Тест на подружню сумісність за А.Добровичем

Висловлення	Відповідь, бали		
	Вірно	По-різному	Невірно
1. Для мене легше запитати дорогу в перехожого, чим шукати її на схемі	2	1	0
2. Люблю вибирати й купувати квіти	2	1	0
3. Я намагаюся заводити знайомства, які можуть принести практичну користь	2	1	0
4. По-моєму, краще діяти, чим міркувати			
5. Мене дратує неохайний почерк або недбало виконана робота	2	1	0
6. По-моєму, краще зміна прикростей і радостей, чим одноманітне життя	2	1	0
7. Думаю, немає такого, про що не можна було розповісти близькій людині	2	1	0
8. Уважаю, що, якщо в людини є доброта й такт, виходить, є саме головне	2	1	0
9. Мені подобається підшуткувати над тим, хто здається не дуже розумним	2	1	0
10. Люблю лижні прогулянки (або запливи влітку) на досить довгу дистанцію	2	1	0
11. Думаю, що людина, що не вміє солідно триматися, навряд чи наділена великим розумом	2	1	0
12. По-моєму, чиста совість важливіше, ніж матеріальні вигоди	2	1	0
13. Думаю, що, якщо з людьми обходитися м'яко, вони втрачають почуття відповідальності	2	1	0

14. У їжі мені подобаються вишуканість і розмаїтість	2	1	0
15. Мені важливо, що про мене думають близькі, а думка інших мене мало хвилює	2	1	0
16. Мені подобається обговорювати прочитану книгу, переглянутий фільм	2	1	0

Що робити порізно:

- а) на окремому листку випишіть у стовпчик номери висловлень від 1 до 16. Проставте проти кожного номера набраний Вами бал.
- б) Підкресліть парні номери на Вашому листку й окремо порахуйте свою суму балів по парних висловленнях.
- в) Окремо підрахуйте свою суму балів по непарних висловленнях.

Що робити разом:

- а) зіставте свою парну суму з аналогічною сумою нареченої або жінки (нареченого або чоловіка). Запишіть різницю між цими числами у вигляді значення М.
- б) Точно також зіставте непарні суми обох. Запишіть різницю між ними у вигляді значення К.
- в) Загляньте в таблицю інтерпретацій відповідей і обговоріть отримані результати.

Таблиця інтерпретацій відповідей

Значення М	Значення К	Інтерпретація
Від 0 до 5	Від 0 до 5	Ви - гармонічна пара й схожі характерами
	Від 6 до 10	Ви - гармонічна пара й непогано доповнюєте один одного по характеру
	11 і вище	Ви - гармонічна пара, але між вами неминучі з'ясування відносин через розходження в

Від 6 до 10	Від 0 до 5 Від 6 до 10 11 і вище	У вас можливі певні труднощі у взаєминах, але вони легко переборні Труднощі переборні, але лише згодом Труднощі можуть прийняти затяжний
11 і вище	Від 0 до 5 Від 6 до 10 11 і вище	Ви - різні люди, але вмієте швидко приходити до згоди Ви - важка пара, але вселяє надію ваша взаємодоповнюваність у поглядах і інтересах Ви - важка пара